

*Konwokacja litewska 1615 roku. Z badań nad procedurą przyjmowania uchwał konwokacyjnych**

Abstract

The Lithuanian Convocation of 1615. Research on the Procedure for Adopting Convocation Resolutions

The article presents the circumstances of the convening of the Lithuanian convocation of 1615, along with the course of the event and the resolutions it considered, with special consideration of the procedure for enacting law in this form of parliamentary assembly. Before the convocation could be convened, deputies had to be elected at pre-convocation *sejmiks*. Then, the deputies and the senators had to assemble at the time and place specified in the royal *legacja*. The sessions of the 1615 convocation lasted from May 21st to June 5th and took place in two chambers. There were at least 6 senators and more than 50 deputies. The resolutions passed during the convocation can be divided into 31 issues. They were recorded, and messengers were appointed at the convocation to carry their contents to the king. It was only after the monarch expressed his consent that the tax resolutions and legal standards became the applicable law. Sigismund III rejected three resolutions, modified two, and approved eighteen. The article presents in detail the output of the convocation, both in terms of passing tax laws and enacting other entirely new laws.

Keywords: parliamentarism of the 17th century, Grand Duchy of Lithuania, Lithuanian convocations, tax resolutions, legislative process

Słowa kluczowe: parlamentaryzm XVII w., Wielkie Księstwo Litewskie, konwokacje litewskie, uchwały podatkowe, proces legislacyjny

* Artykuł powstał w ramach projektu badawczego Narodowego Centrum Nauki SONATA, nr 2016/23/D/HS3/03210 pt. „Rewolucja militarna jako czynnik modernizacyjny skarbowości i organizacji państwa polsko-litewskiego na tle europejskim”.

1. Wstęp

W niniejszym artykule analizuję okoliczności zwołania, obrady oraz dorobek konwokacji litewskiej zebranej w Wilnie w dniach 21 V – 5 VI 1615 r. To zgromadzenie parlamentarne zalicza się do najważniejszych zjazdów szlachty litewskiej w XVII w., a jego dorobek legislacyjny i podatkowy uznać należy za znaczący. Istotną przesłanką w wyborze tej konwokacji było odnalezienie nowego dokumentu dotyczącego tego zjazdu, a niewzględnionego w wydawnictwie źródłowym Henryka Lulewicza. Dotychczas znana była jedynie uchwała zjazdu głównego z 5 czerwca 1615 r.¹ Tymczasem w Latwijas Valsts vēstures arhīvs (Łotewskie Państwowe Archiwum Historyczne) przechowywany jest dokument zatytułowany *Punkta postanowienia na Convocatīey w Wilnie*, który stanowi instrukcję sporządzoną dla posłów reprezentujących konwokację przed królem. Dokument ten stanowi kluczowe uzupełnienie *Uchwały zjazdu głównego*². Ukoronowaniem całej procedury legislacyjnej jest znany w literaturze przedmiotu, ale niewykorzystany dotychczas *respons* (odpowiedź) Zygmunta III na podjęte w Wilnie uchwały³.

Szczegółowa analiza konwokacji 1615 r. i jego dorobku jest ważna z kilku co najmniej powodów. Po pierwsze, stanowi dopełnienie dramatycznych wydarzeń będących konsekwencją dymitriad. Od 1613 r. Wielkie Księstwo Litewskie zostało pozostawione samo w konflikcie z Carstwem Moskiewskim, które dążyło do odzyskania Smoleńska⁴. Po drugie, ukazuje sposób minimalizowania strat skarbowych wobec braku pozytywnego zakończenia sejmku walnego warszawskiego obradującego w dniach 12 II – 27 III 1615 r.⁵ Jedną z prób rozwiązania, obu tych problemów było zwoływanie konwokacji wileńskich. W okresie wojny z Carstwem Moskiewskim obradowały one wyjątkowo często, aż czterokrotnie (4–9 XI 1613, 1–11 X 1614, 21 V – 5 VI 1615, 12–27 IV 1617)⁶. Po trzecie, badania nad tą konwokacją umożliwiają przeanalizowanie procedury stosowanej w procesie legislacyjnym, pozwalają również ocenić przebieg obrad i podjęte wówczas uchwały. Na tym ostatnim problemie chciałbym w szczególności się skupić. Akcentuję,

¹ *Akta zjazdów*, t. II – *Akta zjazdów stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. II: *Okresy panowań królów elekcyjnych XVI-XVII wiek*, oprac. H. Lulewicz, Warszawa 2009, s. 207–215.

² LVVA – Latwijas Valsts vēstures arhīvs, Rīgas maģistrāta Ārējais arhīvs (f. 673), op. 1, nr 1222, k. 2–2v. Istnienie tego dokumentu odnotowano w pracy: K. Łopatecki, *Stopień zainteresowania patrycjatu ryskiego wewnętrzną sytuacją Rzeczypospolitej (1581–1621). Z badań nad zasobem Łotewskiego Państwowego Archiwum Historycznego* [w:] *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. II, red. W. Walczak, K. Łopatecki, Białystok 2010, s. 258–259.

³ *Respons od Je(go) Kró(lewskiej) M(ości) dany urodzonym Andrzejowi Piekarskiemu i Janowi Scipionowiczowi Campo posłom z głównego zjazdu wileńskiego do K(róla) Je(go) M(ości) zesłanym*, Warszawa 3 VII 1615, Biblioteka Naukowa PAN i PAU w Krakowie (BPANiPAU), sygn. 360, k. 284–287v.

⁴ K. Tyszkowski, *Wojna o Smoleńsk 1613–1615*, Lwów 1932; A.G. Przepiórka, *Wyprawa lisowczyków na Siewierszczyznę na przełomie 1616 i 1617 roku* [w:] *Studia historyczno-wojskowe*, t. II, red. K. Bobiatyński, P. Gawron, M. Nagielski, Zabrze 2008, s. 85–98; A.G. Psh-epyrka, *Dzeyanni voyskaŭ VKL pad Smalenskam u 1614 g.*, „Belaruskі Gіstarychny Aglyad” 2008, t. XV, z. 1–2, s. 124–148.

⁵ *Volumina Constitutionum*, t. III: *1611–1640*, vol. 2: *1611–1626*, wyd. S. Grodziski, M. Kwiecień, A. Karabowicz, Warszawa 2010, s. 191; S. Ochmann, *Sejmy z lat 1615–1616*, Warszawa 1970, s. 68–117.

⁶ Zob. H. Wisner, *Konstytucje Wielkiego Księstwa Litewskiego w dobie Wazów*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1977, t. 29, z. 2, s. 214; J. Niedźwiedz, *Kultura literacka Wilna (1323–1655). Retoryczna organizacja miasta*, Kraków 2012, s. 24.

że właściwa interpretacja uchwał konwokacji nie jest możliwa bez uwzględnienia dokumentów spisanych na potrzeby poselstwa stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego do króla oraz odpowiedzi władcy.

Powyższe cele badawcze nie zostały poruszone w literaturze przedmiotu, przy czym konwokacja 1615 r. doczekała się krótkich opisów lub ogólnej charakterystyki⁷. Stan badań nad parlamentaryzmem litewskim doby pounijnej jest stosunkowo bogaty. Przedmiotem zainteresowań badaczy są sejmiki powiatowe i wojewódzkie, przedsejmowe sejmiki główne, zjazdy senatorsko-szlacheckie okresu bezkrólewi, zjazdy samodzielnie organizowane przez naród polityczny oraz tzw. konwokacje wileńskie⁸. Oczywiście zdecydowanie najwięcej miejsca poświęcono sejmikom litewskim⁹. Duże zainteresowanie wzbudzają również konwokacje litewskie, zwane potocznie „wileńskimi”, które pozornie miały charakter sejmu litewskiego, funkcjonującego wbrew wyraźnym postanowieniom unii lubelskiej z 1569 r. (art. 8 i 16)¹⁰.

⁷ Zob. A. Šapoka, *Lietuva ir Lenkija po 1569 metų Liublino unijos. Jų valstybinių santykių bruožai*, Kaunas 1938, s. 33–34; S. Ochmann, *Sejmy...*, s. 120–121; A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej w latach 1569–1763*, Warszawa 2002, s. 261–262; *Akta zjazdów*, t. II, s. 206–207; P. Zhukovich, *Seymovaya bor'ba pravoslavnago zapadnorusskago dvoryanstva s' tserkovnoy uniyey (s' 1609 g.), vtoroy vypusk (1615–1619)*, Sankt-Peterburg 1904, s. 37; A. Filipczak-Kocur, *Informacje o sejmach i sejmikach w korespondencji Sapiehów w Centralnym Państwowym Historycznym Archiwum w Kijowie*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2006, t. 9, z. 1, s. 247–248; A. Czwołek, *Piórem i buławą. Działalność polityczna Lwa Sapiehy, kanclerza litewskiego, wojewody wileńskiego*, Toruń 2012, s. 372–374.

⁸ J. Bardach, *Formes des assemblées représentatives du Grand Duché de Lituanie après l'union de Lublin (1569)*, w: *XIII Congrès International des Sciences Historiques, Moscou 1970*, t. 52: *Etudes présentées à la Commission Internationale pour l'Histoire des Assemblées d'États, Varsovie-Moscou*, Varsovie 1975, s. 159–184; A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie...*, s. 152–166, 214–344.

⁹ D. Konieczna, *Ustrój i funkcjonowanie sejmiku brzesko-litewskiego w latach 1565–1763*, Warszawa 2013; A.B. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI–XVIII w. Ustrój i funkcjonowanie: sejmik trocki*, Warszawa 2000; Zob. również artykuły które ukazały się w ciągu ostatnich lat: T. Ambroziak, *Rzeczpospolita w litewskich instrukcjach sejmikowych w latach 1587–1648. Próba analizy terminologicznej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2013, t. 65, z. 2, s. 191–214; O. Kanecki, *Sejmiki zwoływane sposobem wojewódzkim jako szczególna forma samorządu stanowego w Wielkim Księstwie Litewskim*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2016, t. 15, z. 1, s. 85–94; M. Jusupović, *Uczestnicy sejmików kowieńskich w czasach Augusta III i Stanisława Augusta Poniatowskiego – teoria i praktyka*, „Rocznik Lituanistyczny” 2016, t. 2, s. 127–142; E. Saviščevas, *Początki parlamentaryzmu na Żmudzi w XVI wieku*, „Studia Historyczne” 2016, t. 59, z. 2, s. 157–174; D. Wićko, *Kampania przedsejmowa 1699 roku w Wielkim Księstwie Litewskim*, „Zapiski Historyczne” 2014, t. 79, z. 2, s. 29–52. Warto również przywołać pracę zbiorową: *Po Unii – sejmiki szlacheckie w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, red. H. Lulewicz, M. Wagner, Siedlce 2013 (w szczególności artykuły Andrzeja Rachuby i Tomasza Kempy). Niezbędne jest przywołanie twórczości Andrzeja Matsuka (w szczególności *R-echytski gramnichny soyymik u 1736-1763 gg.*, [w:] *R-echytski kray. Da 150-goddzya z dnya naradzh-ennya Mitrafana Dojnar-Zapol'skaga. Zbornik navukovykh prats*, Mińsk 2019, s. 293–304) oraz Andrzeja Radamana (np. *Samorząd sejmikowy w powiatach województwa nowogródzkiego Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 1565–1632* [w:] *Praktyka życia publicznego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVI–XVIII wieku*, red. U. Augustyniak, A.B. Zakrzewski, Warszawa 2010, s. 55–103). Lista jest daleka od wyczerpania i ukazuje różnorodność badań prowadzonych w ostatnich latach.

¹⁰ *Akta Unji Polski z Litwą 1385–1791*, wyd. S. Kutrzeba, W. Semkowicz, Kraków 1932, nr 148, s. 344–345: „sejmow innych żadnych osobnych stanom koronnym i litewskim od tego czasu krol JMość składać nie będzie, jedno zawsze spolese sejmy temu obojemu narodowi jako ciału jednemu w Polsce składać będzie, gdzie się JKMości i radam koronnym i litewskim nasłuszniej zdać będzie” (art. 16). „Sejmy i rady ten oboj narod ma zawždy mieć spolese koronne pod krolem polskiem, panem swym, i zasiadać tak panowie między

2. Charakterystyka konwokacji litewskich

Stan badań i podsumowanie dotychczasowej oceny konwokacji wileńskich przeprowadzili w XXI stuleciu Andrzej Rachuba, Henryk Lulewicz i ostatnio Andrzej Zakrzewski. Zwalnia to mnie od ich szczegółowej charakterystyki¹¹. W tym miejscu chciałbym podkreślić kilka kluczowych problemów. Przede wszystkim, pomimo prowadzonych badań, nadal brakuje jednoznacznego kryterium odróżniającego konwokacje litewskie od innych zgromadzeń. Świadczą o tym istotne różnice w enumeratywnym ich wymienieniu przez naukowców. Pierwszym badaczem, który zajął się tym rodzajem obrad parlamentarnych, był Adolfas Šapoka. Autor ten przyjął, że w taki sposób obradowano 28 razy, z kolei Mečislovas Jučas ocenił, że było to w sumie 30 razy, Lulewicz natomiast przyjął bardziej rygorystyczne kryteria i uznał, że było 25 konwokacji wileńskich¹². Ostatni z wymienionych badaczy i wydawca aktów tych zjazdów nie wykorzystał – znakomitych w moim odczuciu – założeń zaprezentowanych przez Rachubę¹³. Według niego konwokacją litewską możemy nazwać taki zjazd Wielkiego Księstwa Litewskiego, który został:

- a) zwołany przez króla (władca decydował o miejscu i czasie obrad);
- b) był poprzedzony sejmikami na terenie całego Wielkiego Księstwa Litewskiego (najczęściej funkcję tę przejmowały sejmiki relacyjne lub gromnicze), podczas których wybierani byli posłowie i tworzone instrukcje poselskie;
- c) uchwały musiały być zatwierdzone przez króla (ewentualnie sejm), w tym celu wysyłano poselstwo do władcy w celu przedłożenia postulatów.

Uważam, że powyższe założenia stanowić powinny podstawę do przyszłej analizy formalnej tej instytucji¹⁴. Przyjęcie tych kryteriów oznacza, że konwokacji litewskich (oczywiście, które się odbyły) było zaledwie 18¹⁵.

Kolejny spór wiąże się z politycznym i ustrojowym znaczeniem konwokacji litewskich. Najbardziej skrajne stanowisko, utożsamiające konwokację z sejmem litewskim, zajmował Tadeusz Wasilewski, który przyjął założenie, że monarcha powinien osobiście uczestniczyć w zjeździe¹⁶. Juliusz Bardach uważa, że konwokacje litewskie świadczą

pány osobami swemi, jako posłowie między posły, i radzić o spólnych potrzebach tak na sejmie, jako i bez sejmu, w Polsce i w Litwie” (art. 8).

¹¹ A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie...*, s. 243–287; *Akta zjazdów*, t. II; A. Zakrzewski, *Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.). Prawo – ustroj – społeczeństwo*, Warszawa 2013, s. 106–109.

¹² A. Šapoka, *Lietuva...*; *Akta zjazdów*, t. II; *Akta zjazdów*, t. I – *Akta zjazdów stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. I: *Okresy bezkrólewí (1572–1576, 1586–1587, 1632, 1648, 1696–1697, 1706–1709, 1733–1735, 1763–1764)*, oprac. H. Lulewicz, Warszawa 2006.

¹³ Być może wynikało to z tego, że definicja nie została wprost w pracy zaprezentowana, lecz została jedynie ogólnie opisana. A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie...*, s. 282–284.

¹⁴ Odmienna analiza wiąże się przede wszystkim z przyjęciem, że konwokacje mogły się zbierać „samorzutnie” w okresie bezkrólewí. H. Wisner, *Sejmiki litewskie w czasach Zygmunta III i Władysława IV. Konwokacja wileńska oraz sejmiki przedsejmowe i relacyjne*, „Miscellanea Historica-Archivistica” 1989, t. 3, s. 52.

¹⁵ A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie...*, s. 243–281.

¹⁶ T. Wasilewski, *Litewskie rady senatu w XVII w.*, [w:] *Studia z dziejów Rzeczypospolitej szlacheckiej*, red. K. Matwijowski, Z. Wójcik, Wrocław 1988, s. 89–90.

o żywotności (ale nie o separatyzmie) parlamentaryzmu litewskiego doby pounijnej¹⁷. Podobną opinię wyraża Rachuba, wskazując, że jest to pozostałość sejmu litewskiego jedynie w charakterze propagandowym i ideowym, podkreśla bowiem to, że litewski naród polityczny był w istocie przeciwny tej instytucji¹⁸. Interesujące stanowisko zajmuje Tomasz Ambroziak, który ocenia konwokację, jako próbę wymuszenia przez litewski naród polityczny reform nieodnotowanych w unii lubelskiej, co stanowi świadectwo partykularyzmu litewskiego¹⁹. W moim odczuciu wart rozważenia jest również pogląd Henryka Wisnera, który podkreśla, że konwokacje znajdowały się poza przepisami prawa stanowionego. Należy je traktować jako precedensy, które występowały podczas nieprzewidzianych okoliczności i stanowiły uzupełnienie luk systemu ustrojowego²⁰. Z opinią o wyjątkowości tej instytucji polemizuje natomiast Edward Opaliński, który utożsamia konwokację z sejmikami generalnymi. Generał, który zbierał się nie tylko przed sejmem, był typowy dla zgromadzenia stanów Prus Królewskich, a również dla zjazdów obradujących w Kole i Nowym Korczynie za panowania Stefana Batorego²¹.

W literaturze przedmiotu występuje również spór co do wzorców, z których czerpały pierwsze konwokacje. Dawne rozwiązania litewskie miały zostać wykorzystane podczas pierwszego zjazdu, który odbywał się w Wołkowysku w 1577 r. Wówczas oprócz posłów i senatorów brali w nim udział również urzędnicy ziemscy, w tym marszałkowie ziemscy. W konsekwencji Henryk Lulewicz oraz akceptujący to spojrzenie Andrzej Zakrzewski uznali to zgromadzenie za „lokalny sejm litewski”²². Ranga kolejnego zjazdu była jeszcze większa. Podczas obrad w Wilnie w roku 1580 uczestniczył w nich osobiście Stefan Batory. Tenże zjazd również w opinii H. Lulewicza „upodobnił się do dawnego sejmu litewskiego nieistniejącego zgodnie z literą aktu unii od ponad dziesięciu lat”²³. Niewątpliwie najważniejszy atrybut króla – to znaczy możliwość dowolnego przyjmowania i odrzucania uchwał poselsko-senatorskich miała formę tożsamą z dawnymi sejmami litewskimi²⁴. Na wzorce koronne zwraca uwagę Andrzej Rachuba, który podkreśla, że u genezy zjazdów głównych Wielkiego Księstwa Litewskiego był nieudany sejm toruński 1576 r. i zwołanie trzech sejmików prowincjonalnych – w Małopolsce, Wielkopolsce i na Litwie²⁵. Z kolei Andrzej Zakrzewski powstanie konwokacji litewskiej wiąże z oboma wyżej wymienionymi czynnikami²⁶.

Brak jednolitego stanowiska w historiografii widoczny jest nawet w ocenie wpływu konwokacji na kulturę polityczną szlachty. Zakrzewski akcentuje zjawisko pole-

¹⁷ J. Bardach, *O związku Polski z Litwą – kontrowersyjnie*, „Kwartalnik Historyczny” 1981, t. 88, z. 4, s. 1065.

¹⁸ A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie...*, s. 281.

¹⁹ T. Ambroziak, *The necessity to reexamine the question of Lithuanian particularism during the reign of Sigismund III and Władysław IV*, „Zapiski Historyczne” 2014, t. 79, z. 4, s. 92–94.

²⁰ H. Wisner, *Sejmiki...*, s. 51.

²¹ E. Opaliński, *Kultura polityczna szlachty polskiej w latach 1587–1652. System parlamentarny a społeczeństwo obywatelskie*, Warszawa 1995, s. 247.

²² H. Lulewicz, *Gniewów o unię ciąg dalszy. Stosunki polsko-litewskie w latach 1569–1588*, Warszawa 2002, s. 303–305. Autor wykazał jedynie, że formalną różnicą był brak obecności wielkiego księcia. A. Zakrzewski, *Wielkie Księstwo Litewskie...*, s. 107.

²³ H. Lulewicz, *Gniewów o unię...*, s. 329.

²⁴ Por. H. Wisner, *Sejmiki...*, s. 53–54.

²⁵ A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie...*, s. 243–245.

²⁶ A. Zakrzewski, *Wielkie Księstwo Litewskie...*, s. 107.

gające na znacznie większych wpływach magnaterii litewskiej na obrady konwokacji. Posłowie z ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego na sejmach walnych byli znacznie bardziej niezależni²⁷. W takim ujęciu konwokacje mogą jawić się jako czynnik wzmacniający pozycję magnatów, którzy stosowali w tym celu rozbudowane relacje klientalne²⁸. Przeciwnego zdania jest Edward Opaliński, który widzi w tej instytucji element pobudzający aktywność polityczną szlachty²⁹.

Główną rolą konwokacji litewskich było uchwalanie podatków. Ten element akcentuje Anna Filipczak-Kocur, która podkreśla, że była to bardzo cenna instytucja, którą król mógł wykorzystać w celu uzyskania uchwał podatkowych bez zgody sejmu. Dzięki temu Wielkie Księstwo Litewskie było w stanie szybciej niż Korona uzyskać potrzebne na obronę pieniądze³⁰. Było to tym istotniejsze, że na Litwie w przeciwieństwie do Korony nie istniały stałe dochody, które wchodziłyby w skład skarbu publicznego³¹. Nie wolno jednak spłycać konwokacji litewskich jedynie do kwestii fiskalnych. Zwraca na to uwagę Henryk Wisner, który akcentuje, że zjazd ten obradował również nad kwestiami bezpieczeństwa, ustroju Wielkiego Księstwa Litewskiego i jego związku z Koroną, zajmował się sprawami wyznaniowymi, a także w pewnej mierze nadzorował praworządność obrad sejmowych³².

3. Okoliczności zwołania konwokacji litewskiej 1615 r.

Obrady konwokacji litewskiej 1615 r. przypadają na „złoty okres” funkcjonowania tej instytucji. Wówczas Wielkie Księstwo Litewskie osamotnione zostało w niezakończonych wojnie z Carstwem Moskiewskim. Armia nieprzyjaciela nie ustawała w próbie odzyskania Smoleńska. Inicjatywa strategiczna przeszła w ręce wojsk rosyjskich już na początku 1614 r. Wówczas oddziały moskiewskie spustoszyły pogranicze litewskie, ograbiono okolice Kryczewa, Szklowa, Kopysi, Dubrowny. Następnie wokół Smoleńska założono szereg blokhauzów (ostróżków), odcinając obrońców od zaopatrzenia. Rosjanie założyli również w okolicach miasta potężny obóz wojskowy zwany „drugim Smoleńskiem”³³.

²⁷ *Ibidem*, s. 109.

²⁸ Podstawowym ujęciem klientelizmu w Rzeczypospolitej jest praca zbiorowa: *Patron i dwór. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz, J. Urwanowicz, Białystok 2006; w odniesieniu zaś do Wielkiego Księstwa Litewskiego: U. Augustyniak, *Dwór i klientela Krzysztofa Radziwiłła (1585–1640). Mechanizm patronatu*, Warszawa 2001.

²⁹ E. Opaliński, *Kultura...*, s. 247.

³⁰ A. Filipczak-Kocur, *Skarbowość Rzeczypospolitej 1587–1648*, Warszawa 2006, s. 243–245.

³¹ O uchwałach podatkowych sejmików ziemskich Wielkiego Księstwa Litewskiego: A.A. Radaman, *Ukhvalenne myastsovykh padatkaŭ na soymikakh i shlyakhetskikh z'yezdakh Novagorodskaga vavavodstva VKL u drugoy palove XVI – pachatku XVII st.*, „Belaruski gistorychny chasopis” 2013, nr 9, s. 22–33.

³² H. Wisner, *Sejmiki...*, s. 52.

³³ W 1614 r. Rosjanie posiadali co najmniej sześć ostróżków rozłożonych od Smoleńska do Orszy, jednak dzięki letniej ofensywie Gosiewskiego i Lisowskiego w rękach Moskwy pozostały dwa. K. Tyszkowski, *Wojna...*, s. 133–134, 140; A.G. Psh·epyrka, *Vayskova-palitychnaya dzeynasts' Alyaksandra Dazhboga Sapegi padchas vayny z Maskoŭskay dzyarzhavay 1609–1618 gg.*, „Arche” 2016, nr 3, s. 196–207.

Wielkie Księstwo Litewskie musiało samodzielnie utrzymać nie tylko silną załogę twierdzy, ale i armię polową, która dostarczała żywność obrońcom oraz dawała nadzieję odsieczy³⁴. Spodziewanym rozwiązaniem krytycznej sytuacji na froncie wschodnim Rzeczypospolitej był sejm zwołany na 12 lutego 1615 r. Niestety zakończył się on niepowodzeniem, co stawiało całą Litwę w wielkim niebezpieczeństwie.

Dodatkowo posłowie – obawiając się wzorem lat poprzednich manipulacji związanych z wydrukowaniem konstytucji wbrew stanowisku izby poselskiej – złożyli protestację 27 marca 1615 r.³⁵ Jednym z jej inicjatorów był Piotr Gorajski, poseł sandomierski (jeden z głównych przeciwników zakończenia sejmu konstytucją sejmową), a także Marcin Broniewski, poseł średzki, i Michał Kropiwnicki, poseł braclawski³⁶. Choć zerwanie obrad sejmowych było bardzo niekorzystne z perspektywy Wielkiego Księstwa Litewskiego, to jednak pod tą protestacją podpisało się wielu pierwszoplanowych posłów litewskich (przede wszystkim różnowierczych): Piotr Strabrowski – poseł połocki, Mikołaj Abramowicz – poseł wileński, Albrycht Władysław Radziwiłł – poseł nowogrodzki³⁷, Jan Golejewski – poseł wilkomierski, Jan Wojna – poseł witebski, oraz Janusz Radziwiłł – poseł kowieński. W dokumencie podkreślono, że żadne konstytucje oraz uchwały podatkowe nie zostały na sejmie podjęte³⁸.

W protestacji zaakcentowano, że szlachta nie wyraża zgody na kontynuację wojny z Carstwem Moskiewskim i żąda zawarcia traktatów pokojowych. Opinia ta wiąże się z przebywającym w czasie obrad sejmu posłem rosyjskim Fedorem Hrehorowiczem Żelabużskim. Jeszcze pod koniec prac sejmu (25 marca) senatorowie uzgodnili z wysłannikiem rosyjskim spotkanie wielkich posłów z pełnymi pełnomocnictwami na granicy (pomiędzy Smoleńskiem a Wiaźmą) w celu przeprowadzenia rokowań. Wystosowano również żądanie wycofania wojsk rosyjskich spod Smoleńska³⁹.

Protestacja poselska została formalnie złożona do grodu wileńskiego 2 kwietnia 1615 r., stając się ważnym opozycyjnym głosem ukazującym przyczyny niedojścia sejmu do skutku. Na uwagę zasługuje fakt, że wniesiono ją zaledwie pięć dni po zakończeniu obrad, a w tym czasie musiano przebyć ok. 434 km⁴⁰. Stawiała ona Zygmunta III,

³⁴ Według rachunków podskarbińskich pomiędzy sejmami 1613 i 1615 r. Wielkie Księstwo Litewskie wojsku polowemu przekazało 122 116 złp., a załodze smoleńskiej kolejnych 63 020 złp. A. Filipczak-Kocur, *Skarbowość...*, s. 295.

³⁵ *Protestacja przeciwko nie podjęciu uchwały na sejmie warszawskim*, Warszawa 27 III 1615, Biblioteka Kórnicka, sygn. 289, s. 457–464.

³⁶ *Protestacja przeciwko nie podjęciu uchwały na sejmie warszawskim*, Warszawa 27 III 1615, Biblioteka Kórnicka, sygn. 289, s. 462–463; S. Ochmann, *Sejmy...*, s. 114–115.

³⁷ Należy podkreślić, że poseł ten w pełni realizował bardzo ostre w tonie instrukcje sejmikowe. *Urazy o swobodach, wolnościach i prawach naszych podane*, Nowogródek 12 II 1615, Biblioteka Książąt Czartoryskich (dalej: BCz), rkps. 109, s. 45–57.

³⁸ Posłowie nie byli konsekwentni i uznali, że obowiązującym prawem jest konstytucja o okazowaniu i pospolitym ruszeniu, wskazując aby „w druk podana była”, gdyż „ledwa niepowsiechna na nie pod Sejmem zgoda była i (nie) masz się do czego inszego w takich, jakimi nam grożą niebezpieczeństwa rzucić”. Biblioteka Kórnicka (dalej: BK), sygn. 289, s. 462.

³⁹ W. Polak, *Misja posłów moskiewskich Fiodora Żeliabuskiego i Semena Matczina w Polsce w 1615 r.*, „Czasy Nowożytnie” 16 (2004), s. 11–55.

⁴⁰ Oznacza to, że średnio dziennie przemierzano 86,8 km, co było bardzo szybkim tempem i świadczy o zaplanowanym działaniu polegającym na niezwłocznym rozpowszechnieniu treści obrad zanim uczyjni to kancelaria królewska. Protestacja stała się tym samym pierwszym oficjalnym (oblatowanym do akt) dokumentem uczestników zakończonego niepowodzeniem sejmu.

a przede wszystkim jego popleczników, w bardzo złym świetle, wskazując jednoznacznie, że wina za rozejście się sejmu wiąże się z dworem królewskim⁴¹. Próbą przeciwdziałania sytuacji było niespodziewane mianowanie Krzysztofa Radziwiłła – brata głównego opozycjonisty (Janusza) – na hetmana polnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Nastąpiło to 7 kwietnia, i należy tę nominację wiązać z próbą przejściem inicjatywy na Litwie oraz z przygotowaniem politycznym pod przyszłą kampanię sejmikową związaną z obradami konwokacji litewskiej⁴².

Już w trakcie niekorzystnie układających się obrad sejmu Zygmunt III Waza zaplanował zwołanie konwokacji litewskiej. Świadczy o tym fakt, że wraz z zakończeniem obrad sejmu, król wydał instrukcję królewską na sejmiki relacyjne, w których uzasadniał konieczność zwołania konwokacji litewskiej⁴³. Nie mniej ważne było działanie króla w końcowej fazie obrad sejmu, 24 marca, kiedy zaproponował – grożąc niebezpieczeństwem tureckim – uchwalenie podatków. O wojnie z Carstwem Moskiewskim nawet nie wspominał, gdyż wywołałoby to tylko spór o ustalenie inicjatorów wojny. Takie, ograniczone jedynie do zagrożenia południowego, postawienie problemu wywołało zaskoczenie izby poselskiej. Jednak i ten manewr się nie powiódł, gdyż szlachta koronna uznała, że wystarczą retenta podatkowe z lat wcześniejszych, które rzekomo miały wynieść około 300 tys. złotych polskich⁴⁴.

Okres bezpośrednio następujący po nieudanych obradach sejmu walnego był najtrudniejszym etapem przygotowawczym obrad konwokacji litewskiej. W tym czasie należało naród polityczny przekonać do konieczności zwołania zjazdu głównego obejmującego samą Litwę. W tym celu należało zwołać lub wykorzystać zbliżające się sejmiki. Często w takich sytuacjach wykorzystywano sejmiki gromniczne (obradujące 2 lutego), w tym przypadku tak być nie mogło. Dwór postanowił więc przedstawić tę sprawę na sejmikach relacyjnych, który odbywały się 23 kwietnia 1615 r.⁴⁵

Tymczasem w Koronie król nie podejmował żadnych działań. Dopiero 18 kwietnia 1615 r. król ogłosił *Uniwersał* informujący o przyczynach niepowodzenia sejmu. Ogólnie informował o konieczności zapobieżenia zagrożeniom (przede wszystkim tureckiemu) na sejmikach, nie podał jednak ich daty (użyto jedynie sformułowania „na tych przyszłych sejmikach”)⁴⁶. Pomimo imponującego zbioru wydanych akt sejmikowych nie mamy żadnych informacji o zwołaniu lub pracach sejmików relacyjnych z Korony

⁴¹ Wśród naruszeń prawa wymieniano propozycje sejmowe, które nie były odnotowywane w instrukcji królewskiej na sejmikach, nierozdawanie wakansów, brak sprawozdań senatorów rezydentów, niustalenie inicjatorów wojny z Carstwem Moskiewskim, uwolnienie od pozwów zadwornych i konfiskat majątku bez wyroku sądowego. *Protestacja przeciwko nie podjęciu uchwały na sejmie warszawskim*, Warszawa 27 III 1615, BK, sygn. 289, s. 457–464.

⁴² *Urzednicy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, Kórnik 1994, s. 46 (poz. 160). S. Ochmann, *Sejmy...*, s. 115, przyjmuje nadanie buławy na dzień 27 II 1615 r. Nieco inaczej nominację tę widzi Przemysław Gawron (*Hetman koronny w systemie ustrojowym Rzeczypospolitej w latach 1581–1646*, Warszawa 2010), s. 113). Ocenia on, że król zastosował zasadę *divide et impera*. Doprowadzając do skłócenia głównych rodów litewskich, Zygmunt III zapewniał sobie skuteczną kontrolę nad wojskiem. Nie odrzucam tego spostrzeżenia, ale traktuję je jako plan o charakterze średnio- i długoczasowym.

⁴³ *Instrukcja królewska na sejmiki relacyjne*, Warszawa 27 III 1615, BPA NiPAU, sygn. 360, k. 279–280v.

⁴⁴ S. Ochmann, *Sejmy...*, s. 110–111.

⁴⁵ *Akta zjazdów*, t. II, s. 206.

⁴⁶ *Uniwersał po zerwanym sejmie warszawskim*, Warszawa 18 IV 1615, BCz, rkps. 109, s. 121–128.

w 1615 r. Istnieje jedynie przypuszczenie Włodzimierza Dworzaczka, że takowe odbyły się wraz z sejmikami deputackimi, co nastąpiło dopiero we wrześniu 1615 r.⁴⁷ Jak należy przypuszczać, sukces konwokacji litewskiej oddalił konieczność przeprowadzenia akcji politycznej w Koronie w nadziei na szybkie zdobycie pieniędzy. Najazdy zaś tatarskie z przełomu 1615 i 1616 r. w zasadzie były pod względem propagandowym na rękę królowi, który ostrzegał przed zagrożeniem i zrzucał całą winę za przyszłe nieszczęścia na izbę poselską.

Działanie dworu skupiło się więc na Wielkim Księstwie Litewskim. Na każdy sejmik król musiał wysłać przedstawiciela, który omówiłby przebieg obrad sejmu, oraz przedstawiłby instrukcję królewską⁴⁸. Oprócz tego kancelaria wysyłała w imieniu króla listy do elit powiatu i województwa oraz senatorów⁴⁹.

Zachowana legacja królewska pochodzi z 27 marca 1615 r., a zatem została napisana na cztery tygodnie przed obradami sejmików⁵⁰. Ma ona wymowę diametralnie odmienną od protestacji. Król niepowodzenie obrad sejmu widział w postawie stanu szlacheckiego, przede wszystkim koronnego. Według narracji zawartej w dokumencie posłowie przez ponad cztery tygodnie zajmowali się sprawami prywatnymi, niewymienionymi w legacji królewskiej. Władca próbował skierować obrady na właściwy tor, wysyłając m.in. senatorów do izby poselskiej⁵¹. Zygmunt III Waza bronił się, twierdząc, że przygotował wraz z senatem tekst konstytucji skierowanych przeciwko swawoli kozackiej. To jednak nie pomogło, gdyż posłowie skupili się na inicjatorach wojny z Carstwem Moskiewskim i analizowali realizację punktów zawartych w *pacta conventa*⁵². W instrukcji zwrócono uwagę, że część posłów nie chciała przystąpić do uchwalenia podatków, twierdząc, że nie mają do tego mandatu⁵³.

⁴⁷ *Sejmik deputacki województw poznańskiego i kaliskiego*, Środa IX 1615, [w:] *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego*, t. I, cz. 1: 1572–1616, wyd. W. Dworzaczek, Poznań 1957, s. 467, 474.

⁴⁸ *Instrukcja [Zygmunta III] dana Januszowi [Tyszkiewiczowi]*, Warszawa 14 IV 1615, Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej: AGAD), Archiwum Radziwiłłów, II, sygn. 628, s. 1–2. Henryk Wisner zwraca uwagę, że akcja poprzedzająca sejmy wymagała od kancelarii litewskich sporządzenia nawet 1000 stron kopii (bez użycia druku). H. Wisner, *Sejmiki...*, s. 55. Wysiłek organizacyjny przy konwokacjach był mniejszy z uwagi na krótszą instrukcję i mniejszą liczbę adresowanych podmiotów, ale nadal nie mogła być ona przeprowadzona niezwłocznie, tym bardziej że wymagała uwzględnienia wydarzeń na sejmie, aż do końca jego obrad.

⁴⁹ A.B. Zakrzewski, *Sejmiki...*, s. 89–90. A. Šapoka, *Lietuva ir Lenkija...*, s. 329–331.

⁵⁰ *Instrukcja królewska na sejmiki relacyjne*, Warszawa 27 III Warszawa 1615, BPANiPAU, sygn. 360, k. 279–280v.

⁵¹ Jest to szczególnie niezwykle istotny. Opozycja bowiem zarzucała królowi odwrotną procedurę „chodzenia na górę”, to znaczy przychodzenia posłów do senatu i króla. *Mowa Andrzeja Pierzchlińskiego, starosty stawiszynskiego, na sejmiku deputackim województw poznańskiego i kaliskiego*, Środa IX 1615 [w:] *Akta sejmikowe województw...*, t. I, cz. 1, s. 469–470.

⁵² Król odwoływał się w tym miejscu do posłów wielkopolskich, którzy zagadnienia te mieli jako główne punkty instrukcji. Zob. *Instrukcja dana posłom sejmowym z sejmiku przedsejmowego województw poznańskiego i kaliskiego*, Środa 13 I 1615 [w:] *Akta sejmikowe województw*, t. I, cz. 1, s. 459 (pkt 2). Podobnie zresztą kwestię tą widziała szlachta litewska. H. Wisner, *Przedsejmowy sejmik nowogródzki w latach 1607–1648*, „Przegląd Historyczny” 1978, t. 69, z. 4, s. 680; H. Wisner, *Wielkie Księstwo Litewskie a Moskwa. Okres Smuty*, „Napis” 2006, t. 12, s. 107.

⁵³ Była to prawda. I tak szlachta województwa lubelskiego proponowała zastosować służbę ziemską lub jedną z form wyprawy łanowej. *Sejmik przedsejmowy*, Lublin 13 I 1615, [w:] *Akta sejmikowe województwa lubelskiego 1572–1632*, oprac. H. Gmiterek, Lublin 2016, s. 224–225; D. Kupisz, *Wojska powiatowe samorządów Małopolski i Rusi Czerwonej w latach 1572–1717*, Lublin 2008, s. 42. Posłowie wybrani na sejmiku w Środzie mieli kategorię zakaz wyrażania zgodny na jakiegokolwiek nadzwyczajne podatki: *Instrukcja*

Legacja została tak skonstruowana, aby antagonizować posłów litewskich z koronnymi oraz wywołać separatyzm. Podkreślano, że ci pierwsi mieli apelować o pomoc posłów z Korony i żądać porównania podatków⁵⁴. Ci natomiast wskazywali, że nie są obowiązani do pomocy, gdyż mają własne niebezpieczeństwa związane z Tatarami i Portą Otomańską, a obrona Smoleńska leży w gestii Wielkiego Księstwa Litewskiego⁵⁵. Ostatecznie, gdy miano żegnać króla na sejmie, władca i senatorzy podjęli jeszcze jedną próbę przekonania posłów o wyjątkowo trudnej sytuacji. Posłowie koronni zwrócili uwagę, że niewątpliwie wpłyną retenta (czyli zaległości podatkowe)⁵⁶, a oni gotowi są również do służby ziemskiej. Wobec niepomysłnie zakończonego sejmu Zygmunt III w legacji podejmuje decyzję o zwołaniu konwokacji. Używa przy tym sformułowania: „Chciejcie WM sami o sobie radzić”. Król apeluje o poruszenie na konwokacji dwóch problemów – bezpieczeństwa wewnętrznego (konfederacje wojskowe) oraz rozpoczęcia traktatów pokojowych z Carstwem Moskiewskim, które mają się odbyć przy udziale posłów z obu stron na granicy pomiędzy Wiaźmą i Smoleńskiem⁵⁷.

Instrukcję można porównać ze wspomnianym wyżej uniwersałem Zygmunta III skierowanym do szlachty koronnej z 18 kwietnia 1615 r.⁵⁸ W niej władca zapowiada bezpośrednie niebezpieczeństwo tureckie, groźbę najazdu i chęć budowy twierdzy przy granicy polskiej. Król potwierdza, że sejm 1615 r. uchwalił zgodę na pospolite ruszenie, „które u nas w rękę, z tego przeszłego sejmku stany mieć chciały” i zapowiada, że skorzysta z przysługującego mu prawa. Żąda jednak od szlachty, aby na sejmikach posejmowych podjęto adekwatne do potrzeb działania. Co do prac sejmku, to król oczywiście dokonuje autoprezentacji dobrej woli zarówno swojej, jak i senatu. Całą winę zrzuca na izbę poselską i na osoby „niezycżliwe”. W izbie niższej były ciągłe kłótnie, spory i coraz to nowe żądania wobec króla i senatu. Gdy pozwolono posłom wskazywać senatorów, którzy przyczynili się do wojny z Carstwem Moskiewskim, nic to nie pomogło i nie zakończyło sporów. W tej instrukcji nie znajdują się jednak sformułowania dotyczące sporu polsko-litewskiego.

dana posłom sejmowym z sejmiku przedsejmowego województw poznańskiego i kaliskiego, Środa 13 I 1615 [w:] *Akta sejmikowe województw...*, t. I, cz. 1, s. 466. Szlachta ukraińska była bardziej skłonna do kompromisów, jednakże w sposób bezpośredni nie pozwolono na podniesienie kwarty. *Instrukcja sejmiku wiszeńskiego posłom na sejm dana*, Wisznia 19 I 1615 [w:] *Lauda sejmikowe*, t. I: *Lauda wiszeńskie 1572–1648 r.*, oprac. A. Prochaska, Lwów 1909, s. 145 (pkt 8).

⁵⁴ Ta nie do końca czytelna sytuacja wiązała się z opodatkowaniem się Wielkiego Księstwa Litewskiego na konwokacji litewskiej w 1614 r. *Akta zjazdów*, t. II, s. 198.

⁵⁵ Po raz kolejny, w bardzo czytelny sposób król odwołał się do instrukcji szlachty z województwa poznańskiego i kaliskiego, która zwracała uwagę, aby Wielkie Księstwo Litewskie uchwaliło kwartę na własne potrzeby obrony granic: *Instrukcja dana posłom sejmowym z sejmiku przedsejmowego województw poznańskiego i kaliskiego*, Środa 13 I 1615 [w:] *Akta sejmikowe województw...*, t. I, cz. 1, s. 464–465 (pkt 34).

⁵⁶ Podkreślić należy, że wobec ogromnych podatków uchwalonych w 1613 r. nie było to myślenie zupełnie pozbawione podstaw. Wielkie Księstwo Litewskie z tych zaległości uzyskało aż 136 262 złp., obrońcom Smoleńska wypłacono w 1615 r. 62 147 zł. A. Filipczak-Kocur, *Skarbowość...*, s. 296.

⁵⁷ Zarówno legacje jak i propozycje królewskie tworzyły ramy programu obrad sejmowych, nie należy ich jednak utożsamiać z inicjatywą ustawodawczą. I. Lewandowska-Malec, *Rola legacji i propozycji królewskiej w procedurze ustawodawczej na sejmach walnych koronnych za panowania Zygmunta III Wazy*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 200), t. 2 s. 117.

⁵⁸ *Uniwersał po zerwanym sejmie warszawskim*, Warszawa 18 IV 1615, BCz, rkps. 109, s. 121–128. Zob. *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej*, t. X, Lwów 1884, s. 203, poz. 3219.

4. Sejmiki przedkonwokacyjne

Sejmiki posejmowe obradujące 23 kwietnia 1615 r. były jednocześnie sejmikami przedkonwokacyjnymi. W literaturze przedmiotu panuje przekonanie, że sejmiki mogły na taki zjazd wybierać dowolną liczbę posłów. Jednakże na 23 przypadki zebrane przez Lulewicza w aż 20 sytuacjach sejmik wybrał dwóch posłów (87%), a tylko w trzech ich większą liczbę (13%). Można więc uznać, że co do zasady wybierano dwóch posłów, wyjątkowo zdarzała się większa reprezentacja. Co istotne, w dwóch sytuacjach wybór ten wiązał się ze szlachtą wilkomierską, która obierała Krzysztofa Radziwiłła w towarzystwie trzech (1615 r.) i pięciu (1617 r.) osób⁵⁹. Za każdym razem z takim zapleczem politycznym Radziwiłł był wybierany na marszałka izby niższej konwokacji. Wygląda to tak, jakby hetman planował wyruszyć na konwokację z podwójnym lub potrójnym zapleczem politycznym, które realizowałoby jego wolę.

Biorąc to pod uwagę, warto przeanalizować uchwały sejmiku powiatu wilkomierskiego⁶⁰. Sejmik wybrał oprócz hetmana polnego również marszałka Aleksandra Rajeckiego, Zygmunta Kamieńskiego i Jana Golejewskiego. Sejmik był z zasady przeciwny nadmiernej wykorzystywaniu konwokacji, które są „nad prawo *toties* składanych” i w konsekwencji umniejszają znaczenie sejmiku walnego. W innych sejmikach (z tego roku) nie znalazłem podobnego sformułowania, więc można przyjąć, że Krzysztof Radziwiłł nie był zwolennikiem takiej formy obrad parlamentarnych⁶¹. Zasadne wydaje się więc pytanie, jak postąpiłaby szlachta (i Krzysztof Radziwiłł) na tym i innych sejmikach, gdyby król nie nadał buławy polnej⁶².

Krytyczne okoliczności były jednak na tyle oczywiste, że skłoniły szlachtę do działania. Sejmik skupił się na negocjacjach pokojowych z Carstwem Moskiewskim. Za niezbędne uznano wzmocnienie oferty traktatowej poprzez rozbudowę sił zbrojnych. Rozwiązaniem miała być uchwalona kwarta – przypomnijmy: Litwini na sejmach w 1613 r. zgodzili się wydać cztery kwarty, co nazwano „donatywą starostów i dzierżawców”⁶³. Prawdopodobnie było to uderzenie w ród Chodkiewiczów, który był znacznie bardziej uzależniony od królewskiej niż Radziwiłłowie. Niewątpliwie jednak ten punkt stanowił o aspiracji politycznej średniej szlachty i przynajmniej pozornemu przeciwstawieniu się interesom magnaterii. Oprócz tego szlachta żądała subsydium asygnowanego przez duchowieństwo. Niechętnie widziano łanowe, jednakże szlachta dała posłom nieograniczoną moc podatkową. Pod instrukcją złożono 18 podpisów.

Z kolei szlachta grodzieńska była całkowicie prokrólewska. Przyjęła do wiadomości brak uchwał sejmowych i wyraziła zgodę na udział na konwokacji. W pełni poparła

⁵⁹ Piszę o takich sytuacjach, z których znani są posłowie z instrukcji sejmikowych. *Akta zjazdów*, t. II, passim.

⁶⁰ *Instrukcja uczestników powiatu wilkomierskiego*, 28 IV 1615, AGAD, Archiwum Radziwiłłów, II, sygn. 630, s. 1–3.

⁶¹ Głośniej ten problem poruszała szlachta litewska na konwokacji 1605 i 1617 r. E. Opaliński, *Kultura...*, s. 128 (przyp. 125), 249.

⁶² Należy jednak zauważyć, że sam zainteresowany nie uczestniczył z powodu choroby na sejmiku. A. Filipczak-Kocur, *Informacje o sejmach...*, s. 247–248; A. Zakrzewski, *Prawo i praktyka udziału na sejmikach Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI–XVIII wieku*, „Echa Przeszłości” 2018, t. 19, z. 1, s. 104.

⁶³ A. Filipczak-Kocur, *Skarbowość...*, s. 260–261.

pomysł traktatów z Moskwą, które należało prowadzić z pozycji siły, i dała posłom moc zupełną. Żądała zatrzymania w służbie żołnierzy, zarówno w polu, jak i na zamkach, ale jednocześnie akcentowała konieczność powstrzymania swawoli wojsk litewskich (czytano przy tym skargi na wojsko Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła wojewody wileńskiego). Żądano od hetmanów podjęcia skutecznych działań oraz wymierzania sprawiedliwości. Zwrócono uwagę, że wielkie kolumny z żywnością prowadzoną do Smoleńska stanowią pretekst do wybierania stacji pieniężnych. Trzecie zagadnienie, które poruszano dotyczyło tzw. kup swawolnych. Konwokacja miała znaleźć skuteczne rozwiązanie w walce z maruderami, dezertarami i konfederatami. Do instrukcji dołączono również prośbę za podskarbin Hieronimem Wołłowiczem, który – wypełniając swoją funkcję – musiał się poważnie zadłużyć⁶⁴.

Nieco bardziej powściągliwe były obrady sejmiku słonimskiego. Niewątpliwie szlachta bardzo dobrze przyjęła instrukcję królewską. W szczególności zaakcentowano (a właściwie powtórzono za królem) złą wolę szlachty koronnej, która nie chciała na sejmie wspomóc Wielkiego Księstwa Litewskiego. W pełni podkreślono konieczność wzmocnienia sił zbrojnych podczas traktatów z Carstwem Moskiewskim, w konsekwencji dano posłom na konwokacji moc zupełną. W dalszej jednak części instrukcji wycofano się z tego pomysłu. Zobowiązano posłów, że mają decydować jedynie o traktatach pokojowych i bezpieczeństwie wewnętrznym. Szlachta zaproponowała wydanie dwóch poborów, w tym pierwszy zrealizowany miał być niezwłocznie⁶⁵. Zastrzeżono równocześnie, że podatki nie powinny być przeznaczane na nic innego, tylko na bezpieczeństwo komisarzy i obronę przez kupami swawolnymi. Żądano rozprawienia się z gromadami zbrojnymi pustoszącymi Wielkie Księstwo Litewskie. Rozwiązaniem miało być zwołanie okazowań na jednym, dla wszystkich, terminie. Gdyby sama gotowość i pokaz siły nie wystarczał, miano zwołać lokalne pospolite ruszenie, które mogło być wzmacniane sąsiednimi powiatami lub województwami. Dodatkowo zaproponowano, aby w momencie udania się hetmanów na granicę w celach wynegocjowania pokoju z Rosją wyznaczono jednego dowódcę, który dowodziłby 300 żołnierzami i zapewniłby bezpieczeństwo wewnętrzne. Z sejmiku wybrano sędziego ziemskiego Krzysztofa Haraburdę i pisarza ziemskiego Michała Połubińskiego⁶⁶.

Znamy również schematyczny opis obrad sejmiku nowogrodzkiego. Z niego wybrano aż sześciu posłów. Zostali nimi Malcher Szemet (podkomorzy wileński), Jan Protasowicz (pisarz ziemski nowogrodzki), Jan Kiersnowski (podwojewodzi), Jan Frąckiewicz, Paweł Prokulbicki i Samuel Maskiewicz⁶⁷.

⁶⁴ *Instrukcja od nas rad, urzędników ziemskich, grodzkich i rycerstwa, szlachty, obywatelów powiatu grodzieńskiego*, Grodno 23 IV 1615, BCz, rkps. 109, s. 131–136.

⁶⁵ Konieczność niezwłocznego poboru wynikała z tego, że komisja z Rosjanami miała zebrać się 20 VIII 1615 r. (w rzeczywistości nastąpiło to 27 XI). K. Żojdź, *Udział hetmana polnego litewskiego Krzysztofa II Radziwiłła w rokowaniach pokojowych z Moskwą na przełomie lat 1615 i 1616*, [w:] *Radziwiłłowie w służbie Marsa*, red. M. Nagielski, K. Żojdź, Warszawa 2017, s. 77–95.

⁶⁶ *Instrukcja od obywatelów powiatu słonimskiego*, Słonim 23 IV 1615, BCz, rkps. 109, s. 137–145; *Instrukcja posłom powiatu słonimskiego*, 23 IV 1615 Słonim, BPANiPAU, sygn. 360, k. 281–281av.

⁶⁷ *Pamiętniki Samuela i Bogusława Kazimierza Maskiewiczów*, oprac. A. Sajkowski, Wrocław 1961, s. 200–201.

Niestety nie znam obrad innych sejmików, niewątpliwie jednak decyzje szlachty były po myśli króla⁶⁸. Z pewnością żaden sejmik nie sprzeciwił się opodatkowaniu, jedynie szlachta nowogrodzka i wołkowyska ograniczyła dyspozycję podatków, które powinny być w rękach powiatowych szafarzy⁶⁹. Król był dobrze poinformowany o instrukcjach sejmikowych, o czym świadczy list do Jana Karola Chodkiewicza pisany 6 maja 1615 r. W nim nakazywał hetmanowi rozłożenie żołnierzy na ziemiach rosyjskich (spornych) i niewybijanie stacji przez jego podwładnych. Chodziło przede wszystkim o uspokojenie nastrojów szlacheckich, gdyż „na sejmikach przeszłych relacyjnych przekładane były skargi o wyciąganie stacji częstych”⁷⁰.

5. Przygotowania i obrady konwokacji

Bezpośrednio po obradach sejmikowych 24 kwietnia podkanclerzy litewski Eustachy Wołłowicz prosił kanclerza Lwa Sapiechę o napisanie propozycji królewskiej na zbliżającą się konwokację. W niej miał uwzględnić nastroje oponentów antykrólewskich⁷¹. W instrukcji poruszono jeszcze raz kwestię minionego sejmu, który nie był w stanie rozwiązać problemów zagranicznych i wewnętrznych Rzeczypospolitej⁷². Co prawda posłowie nakazali kończenie wojny z Moskwą i przeprowadzenie traktatów pokojowych, jednakże nie opatrzyli komisarzy w wojsko, które zagwarantowałoby im bezpieczeństwo, nie zapewniono pieniędzy na obronę Smoleńska i wojska pograniczne. Dlatego król zmuszony został do zwołania konwokacji litewskiej. Również w tym dokumencie rozbudzano separatyzm litewski, wprowadzono przy tym nową argumentację. Po pierwsze, uznano Smoleńszczyznę za „członek własny tej Rzptej Ojczyzny w m. WXL [...] i do własnego ciała WXL przyłączony”⁷³. Zwrócono również uwagę na zagrożone przez Rosję inne zamki pograniczne znajdujące się w rękach litewskich – Połock, Witebsk, Jezierzyszcze, Suraż, Wieliż, Uświat, Mścisław, Orsza, Rzeczycza. Alternatywą wobec postaw defensywnych miały być traktaty prowadzone z pozycji siły, które mogły doprowadzić do upragnionego pokoju. Znacznie mniej uwagi poświęcono bezpieczeństwu wewnętrznemu. Podkreślono jedynie, że w tym przypadku również niezbędne było wojsko, które mogło zlikwidować grupy maruderów pustoszące Litwę. Oczywiście nie zapomniano zaakcentować postawy posłów koronnych, którzy nie chcieli udzielić pomocy Litwinom, uznając problem moskiewski za własną sprawę Wielkiego Księstwa Litewskiego. Zaproponowane zaś przez nich rozwiązania – czyli pospolite ruszenie

⁶⁸ Większy problem, niż ze szlachtą król miał z senatorami opozycyjnymi wobec dworu. Zob. *Protestacja wojewody trockiego Aleksandra Chodkiewicza przeciwko uchwale konwokacji wil. 1615 r.*, BPANiPAU, sygn. 377, s. 247.

⁶⁹ *Uchwała zjazdu głównego (konwokacji wileńskiej)*, Wilno 5 VI 1615 [w:] *Akta zjazdów...*, t. II, s. 214.

⁷⁰ Zygmunt III Waza do J.K. Chodkiewicza, Warszawa 6 V 1615, BCz, rkps. 109, s. 162–163.

⁷¹ A. Filipczak-Kocur, *Informacje o sejmach...*, s. 247–248.

⁷² *Instrukcja [Zygmunta III] dana Januszowi [Tyszkiewiczowi]*, Warszawa 14 IV 1615, AGAD, Archiwum Radziwiłłów, II, sygn. 628, s. 1–5.

⁷³ Odwołano się tym samym do konstytucji Wielkiego Księstwa Litewskiego uchwalonej na sejmie zwyczajnym 1613 r. *Ordynacja województwa smoleńskiego, Volumina Constitutionum*, tom III, vol. 2, s. 140–141.

i wykorzystanie retentów – uznano za niepewne i mogące przynieść więcej szkody niż pożytku. Dlatego król apelował w propozycji do litewskich posłów i senatorów, aby na konwokacji rozwiązane zostały bolączki Wielkiego Księstwa Litewskiego. Ze swej strony król obiecywał zaakceptować uchwały, które dotyczyć będą tych dwóch problemów. Zobowiązał się również rozpatrzyć inne postulaty konwokacji, „coby jedno do naprawy praw, wolności, swobód wmsci szlacheckich należało, gotowy jest i będzie zawsze”. Instrukcję tę na konwokację przywiózł Janusz Skumin Tyszkiewicz, pisarz Wielkiego Księstwa Litewskiego i posła królewskiego. Według opinii samego króla instrukcja była znakomicie napisana⁷⁴.

Jeszcze przed obradami konwokacji litewskiej Jan Karol Chodkiewicz przedłożył królowi liczbę wojska, która powinna zabezpieczać granice Wielkiego Księstwa Litewskiego i Inflant. Według hetmana powinno być to około 3 450 żołnierzy jazdy i 2 600 żołnierzy piechoty⁷⁵. Zygmunt III nie wyraził zgody na taki komput, ograniczając oddziały husarii do półtora tysiąca, a rajtarów i kozaków do pół tysiąca zbrojnych. W opinii hetmana była to zupełnie niewystarczająca siła i radził komisarzom zaopatrzyć się w szybkie konie, na wypadek ataku sił rosyjskich.

Król w korespondencji z Chodkiewiczem zapewnił jednak, że komput zostanie powiększony według przedłożonych wcześniej planów, jeżeli tylko zjazd wileński uchwali podatki. Król zwrócił się z prośbą do hetmana, aby na potrzeby konwokacji spisał pożądaną liczbę wojska zarówno polowego, jak i garnizonowego, które stacjonować powinno w Smoleńsku, w innych zamkach pogranicznych oraz na terenie Inflant. To miało pozwolić szlachcie wyliczyć wielkość uchwalanych podatków. Ponadto hetman powinien przedstawić groźbę sytuacji wraz z możliwością rozejścia się wojsk. Król oczekiwał również propozycji zapewnienia bezpieczeństwa wewnętrznego, bez zaangażowania wojska zaciężnego. Na koniec żądał od hetmana przedstawienia na zjeździe wileńskim zapewnienia o czynieniu sprawiedliwości pokrzywdzonym przez żołnierzy. Proponował również wystosować posłów z wojska, które prosiłoby konwokację o zapewnienie darmowej żywności⁷⁶.

Wspomniany list adresowany do senatorów i posłów zjazdu głównego Chodkiewicz napisał 12 maja 1615 r.⁷⁷ Na wstępie korespondencji hetman tłumaczył się z nieobecności w Wilnie, co oczywiście wynikało z obowiązków wojskowych. W liście rysował on wizję przygnębiającą: żołnierz wypowiadał służbę, był głodny, a poczty znajdowały się w złym stanie, co było konsekwencją dwukrotnego dodawania żywności Smoleńskowi. Rosjanie natomiast wzmacniali siły, otaczali Smoleńsk ostrogami. Wyrażał jednak opinię, że nie wątpi w rozagę senatorów i posłów, konieczną do zatrzymania żołnierza. Stwierdził, że powstrzyma wybieranie stacji i wymuszeń. W tej sprawie powinny być jednak pisane do niego skargi, gdyż jako najwyższy sędzia nie może być jednocześnie instygatorem. Deklarował jednak umieszczenie żołnierzy na pograniczu, wojskom zaś

⁷⁴ A. Filipczak-Kocur, *Informacje o sejmach...*, s. 248.

⁷⁵ *Lidzba Wojska wszytkiego która ode mnie w Warszawie podana iest Je^o Kro Msci*, Rossiyskaya Natsional'naya Biblioteka, Sankt Peterburg, Otdel rukopisey, f. 971, rkps. 321/2, nr 284, k. 316–317v. Za udostępnienie odpisu serdecznie dziękuję dr Przemysławowi Gawronowi. Szerzej o procedurze zaciągania wojsk na Litwie w omawianym okresie: P. Gawron, *Hetman...*, s. 119–121.

⁷⁶ Zygmunt III Waza do J.K. Chodkiewicza, Warszawa 6 V 1615, BCz, rkps. 109, s. 160–163.

⁷⁷ *List JeMci Pana Hetmana WXLiit do Ichmm PP. senatorów i PP. posłów na zjazd główny wileński*, Lachowicze 12 V 1615, Riksarkivet, Stoklostersamlingen (dalej: RA, SkS), sygn. E. 8598, k. 68–69.

wydał ustawę na żywność oraz uniwersały, które przewidywały kary wobec osób nieprzestrzegających praw.

Hetman wielki litewski nie prosił o podniesienie żołądu. Zamiast tego, niewątpliwie za jego inspiracją, żołnierze wysłali poselstwo z żądaniem podniesienia zapłaty za służbę⁷⁸.

O samych obradach konwokacji nie mogę wiele napisać. Nie zachowały się, a być może nawet nie powstały, diariusze lub listy dokładnie charakteryzujące prace zjazdu głównego. Niewątpliwie konwokacja rozpoczęła się od nabożeństwa, a podczas kazania poruszano istotne problemy państwa. Szczegóły z 1615 r. nie są znane, zachował się jednak druk ulotny z takiej uroczystości z 1634 r. Wówczas nabożeństwo i kazanie odbyło się w kościele katedralnym wileńskim, nie ma więc podstaw, aby sądzić, że 19 lat wcześniej było inaczej⁷⁹.

Obradowano w dwóch izbach. Spośród senatorów stawili się i obradowali do końca: wojewoda smoleński Mikołaj Hlebowicz, wojewoda nowogrodzki Teodor Skumin Tyszkiewicz, wojewoda mściśławski Aleksander Hołowczyński, kasztelan żmudzki Adam Talwosz, kanclerz Lew Sapieha oraz podskarbi Jarosz Wołłowicz. Izba niższa zaś obradowała osobno, a jej marszałkiem wybrano hetmana polnego litewskiego Krzysztofa II Radziwiłła. Posłów musiało być bardzo dużo, ich liczba znacznie przekraczała 50. Wynikało to z tego, że niektóre sejmiki, uznając wagę decyzji podejmowanych na konwokacji, wysłały większą liczbę posłów. Rekordzistą był sejmik nowogrodzki, który wystawił sześciu, ponad limit wyprawiono posłów z Wiłkomierza (czterech), Żmudzi i Orszy (co najmniej trzech). Do końca obrad doczekało tylko 30 posłów (około 60%). Na przykład z sejmiku wiłkomierskiego z czterech posłów ostał się tylko jeden, a z powiatu nowogrodzkiego z sześciu posłów do końca doczekało pięciu (nieobecny był podkomorzy wileński Aleksander Jarosław Szemet). Po jednym pośle odnotowano z Lidy, Brasławia, Trok, Grodna, Wołkowyska, Brześcia, Mińska, Mozyrza⁸⁰. Nikt nie podpisał się z sejmiku witebskiego, ale nie znaczy to, że nikogo na konwokacji z tego województwa nie było.

Prace konwokacji, choć trwały aż piętnaście dni, były konstruktywne i owocne. Nie oznacza to jednak, że był to zjazd spokojny. Uchwalono wówczas bardzo wysokie podatki, ścierały się więc interesy magnaterii i szlachty. Doszło do kompromisu, który polegał na cofnięciu uchwały konwokacji 1614 r., która uznała kwartę za podatek dobrowolny⁸¹. W obecnym kształcie starostowie mieli zapłacić poczwórną kwartę uchwaloną na sejmach 1613 r. Szlachta natomiast wyraziła zgodę na dwa łanowe (trzy – w królewskich, potrójny szos (jeden miał być dzielony w formie prochu, kul i podwód) z miast królewskich, pogłównie żydowskie. Zrezygnowano z podatku wobec Tatarów, w zamian za to zobowiązano ich do służby przy komisarzach. Podatki miały być wydane podskarbiemu już 26 lipca, z wyjątkiem szlachty nowogrodzkiej i wołkowyskiej, która

⁷⁸ *Uchwała zjazdu głównego (konwokacji wileńskiej)*, Wilno 5 VI 1615, [w:] *Akta zjazdów...*, t. II, s. 211. Już od końca 1614 r. dochodziło do podwyższania żołądu poszczególnym oddziałom do 25, a nawet 30 zł. A.G. Psh-epyrka, *Vayskova-palitychnaya dzeynasts'...*, s. 202–203.

⁷⁹ J. Olszewski, *Tryumf przeznaczonej konwokacyjnej wileńskiej ich gościów panów senatorów i posłów Wielkiego Księstwa Litewskiego po zwycięstwie otrzymanym od... Władysława IV*, Wilno 1634; J. Niedźwiedz, *Kultura...*, s. 316, 351.

⁸⁰ *Uchwała zjazdu głównego (konwokacji wileńskiej)*, Wilno 5 VI 1615, [w:] *Akta zjazdów...*, t. II, s. 214–215; *Pamiętniki...*, s. 200–201.

⁸¹ *Uchwała zjazdu głównego*, Wilno 11 X 1614 [w:] *Akta zjazdów...*, t. II, s. 189.

wydanie pieniędzy podskarbiemu uzależniała od zgody szlachty na sejmikach⁸². Ta postawa dwóch powiatów doprowadziła do furii podskarbiego Jarosza Wołłowicza, który wyzywał posłów ograniczających moc dysponowania pieniędzy ministrowi, a „poborcę nowogrodzkiego jak kusznierz futro wytrząśł”⁸³. W tym przypadku strategia szlachty nowogrodzkiej, która wystawiła potrójną reprezentację, była skuteczna, co pozwoliło oprzeć się żądaniom podskarbiego. Niewątpliwie debata dotyczyła pozycji biskupa Abrahama Woyny. Był on sufraganem wileńskim, więc odmówiono mu miejsca wśród senatorów i ostatecznie zasiadał w izbie niższej⁸⁴.

W samym Wilnie również działy się rzeczy interesujące. Prawdopodobnie w okresie obrad pojawił się kolejny cudownie uratowany car (Dymitr). W stolicy Wielkiego Księstwa Litewskiego znalazł on schronienie u Franciszkanów, a latem przeniósł się do Kowna⁸⁵. Dodatkowo konwokacja była miejscem sporu szlachty prawosławnej z katolikami. Duża rola przypadła Bractwu Cerkiewnemu Świętego Ducha działającemu w Wilnie, które przygotowywało posłom prawosławnym udającym się na obrady konwokacji specjalną instrukcję. W niej zalecano adresatom, aby dążyli do zlikwidowania prześladowań ludności prawosławnej, a przede wszystkim bronili autonomii bractwa⁸⁶. W 1615 r. postulaty te nie zostały jednak odzwierciedlone w uchwałach zjazdu.

6. Procedura zatwierdzania uchwał konwokacyjnych

Dorobkiem zjazdu głównego obradującego w dniach 21 maja – 5 czerwca 1615 r. w Wilnie była *Uchwała zjazdu głównego*. Przygotowano ją jako konkluzję obrad, ostatniego dnia pracy⁸⁷. Następnie zgromadzenie wybrało spośród posłów dwóch przedstawicieli, którzy mieli udać się w poselstwie do króla. Charakterystyczne, że nominowano przedstawicieli z najbliższych Warszawy powiatów – Brześcia (Andrzej Piekarski) i Grodna (Jan Scipio del Campo)⁸⁸. Niezwykła rola przypadła drugiej z wymienionych

⁸² *Uchwała zjazdu głównego (konwokacji wileńskiej)*, Wilno 5 VI 1615 [w:] *Akta zjazdów...*, t. II, s. 207–215. Zwrócić należy uwagę, że szlachta nowogrodzka oprotowała i nie przyjęła na sejmiku relacyjnym w 1614 r. uchwał podatkowych dotyczącej donatywy (kwarty) po sejmie nadzwyczajnym 1613 r. A. Radaman, *Samorząd sejmikowy...*, s. 70.

⁸³ *Pamiętniki...*, s. 201.

⁸⁴ Niewątpliwie jego udział wywołał kontrowersje. W zasadzie biskupi zasiadali w izbie wyższej konwokacji, co potwierdzają m.in. obrady w 1614 r. Jednakże wówczas był obecny biskup wileński Benedykt Woyna. Sam zainteresowany uczestniczył również w konwokacji 1624 r. również w izbie niższej. *Akta zjazdów*, t. II, s. 199, 249.

⁸⁵ A. Gosiewski do A. Boboli, 6 IX 1615, RA, SkS, sygn. E. 8600, k. 72v.

⁸⁶ Informacje o żądaniach bractwa cerkiewnego odnotowane zostały w uchwałach konwokacji z lat 1614, 1617. *Akta zjazdów...*, t. II, s. 191, 225. Treść rzeczony instrukcji: A. Mironowicz, *Instrukcja dla posłów udających się na konwokację wileńską w 1615 roku dana*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 2007, nr 27 s. 203–216.

⁸⁷ *Uchwała zjazdu głównego (konwokacji wileńskiej)*, Wilno 5 VI 1615 [w:] *Akta zjazdów...*, t. II, s. 207–215.

⁸⁸ *Respons od Je(go) Kró(lewskiej) M(ości) dany urodzonym Andrzejowi Piekarskiemu i Janowi Scipionowiczowi Campo posłom z głównego zjazdu wileńskiego do K(róla) Je(go) M(ości) zesłanym*, Warszawa 3 VII 1615, BPAŃPAU, sygn. 360, k. 284.

postaci, gdyż jako jedyna uczestniczyła lub była świadkiem wszystkich etapów legislacyjnych konwokacji. Najpierw był posłem królewskim z legacją na sejmik grodzieński, tam został wybrany posłem, po czym udał się do Wilna na konwokację, gdzie został mianowany posłem stanów litewskich do króla. Obydwu posłom przygotowano *Punkta postanowiene na Convocathey w Wilnie*, które były skróconym wypisem spraw do zatwierdzenia przez króla⁸⁹. Znamy analogiczne instrukcje z 1577, 1624 i 1634 r., wydaje się, że były one przygotowywane przez (lub ze współudziałem) marszałka koła rycerskiego, w tym przypadku miał to być Krzysztof Radziwiłł⁹⁰. Oczywiście posłowie przywozili na dwór królewski właściwą uchwałę.

Punkta postanowiene na Convocathey w Wilnie powinny być tożsame z uchwałami konwokacji. W rzeczywistości były one w niektórych punktach inne (zob. tabela 1). Po pierwsze, kilka punktów doprecyzowano:

- Pisząc o konieczności „porównania” opodatkowania z Koroną na przyszłym sejmie, podkreślono, że Litwa nie życzy sobie pomocy w żołnierzach, ale w pieniądzu. Stanowiło to odniesienie do prac ostatniego sejmu, gdzie posłowie koronni odmówili pomocy Wielkiemu Księstwu Litewskiemu, a wobec zagrożenia zgadzali się na wspólne ruszenie (pkt 5).
- Prośba o listy królewskie do komisarzy jadących na traktaty pokojowe z Moskwą. Posłowie ograniczyli ten obowiązek jedynie do posłów z Korony, zaznaczając, że wybrani z Wielkiego Księstwa Litewskiego są już gotowi do drogi (pkt 6).
- Dodano wysokość komputu wojska litewskiego, której już uprzednio żądał Jan Karol Chodkiewicz. Doprecyzowano, że uchwalone podatki pozwolą na zaciąg 3000 jazdy i 2000 piechoty. Był to ważny dodatek, za którym stał niewątpliwie marszałek izby poselskiej, Krzysztof Radziwiłł (pkt 14).
- Żądając opatrzenia zamków pogranicznych samodzielnie przez króla, zamieniono go na zgodę na współdzielenie finansowe tych wydatków ze skarbem publicznym (pkt 20).
- Nakazując stacjonowanie starostom na zamkach, dodano wyjątek o prawie do pełnienia służby wojskowej poza starostwem (pkt 21).

Po drugie, wprowadzono trzy punkty, które nie były odnotowane w uchwale. Były to jednak kwestie drugorzędne. W punkcie 12 poinformowano króla, że posłowie litewscy będą na przyszłym sejmie dążyć do ustalenia, kto przyczynił się do fiaska obrad warszawskich z 1615 r. W punktach zaś 23–24 dodano *petita*, przyczyniając się do udzielenia nagrody Jaroszewi (Hieronimowi) Wołowiczowi i Mikołajowi Hlebowiczowi. Obaj senatorzy – zarówno podskarbi, jak i wojewoda smoleński – byli uczestnikami konwokacji i podpisali się pod nią. Wskazuje to, że instrukcję spisywano w wąskim gronie osób – senatorów i marszałka izby niższej.

⁸⁹ *Punkta postanowiene na Convocathey*, Wilno 5 VI 1615, LVVA, f. 673, op. 1, nr 1222, k. 2–2v.

⁹⁰ *Instrukcja dana posłom wysłanym przez zjazd (ciwun trocki Marcin Strawiński i podkomorzy kowieński Wojciech Dziewiatowski) do króla Stefana Batorego pod Gdańsk*, Wołkowysk 18 VII 1577; *Instrukcja dla posłów wysłanych z konwokacji do Zygmunta III* [Wilno, początek VI 1624]; *Instrukcja dana posłom wyprawionym z konwokacji do króla pod Smoleńsk*, Wilno 11 III 1634 [w:] *Akta zjazdów...*, t. II, s. 45–56, 250–252, 262–268. Spostrzeżenie to poświadcza instrukcja z 1634 r. podpisana przez marszałka izby poselskiej konwokacji litewskiej Jerzego Jana Zienowicza. *Akta zjazdów...*, t. II, s. 268.

Oprócz tego senatorowie i posłowie na konwokacji litewskiej przygotowali kilka listów o charakterze politycznym. Wiadomo, że pisano do prymasa Wojciecha Baranowskiego z prośbą o upomnienie szlachty koronnej, aby wspólnie z Wielkim Księstwem Litewskim podejmowała wysiłek obrony granic⁹¹. Senatorowie i posłowie wystosowali list do żołnierzy broniących Smoleńska. Stanowił on podziękowanie za służbę i był apoteozą ich dzielności, chwały oraz męstwa, podkreślał również niezwykle trudne warunki bytowe żołnierzy. W dalszej części korespondencji znajdowała się informacja o nieudanych obradach sejmu i o zwołaniu konwokacji, według deklaracji – na wniosek stanu szlacheckiego. Z dumą podkreślono uchwalenie dwóch poborów (a trzech – z królewszczyzn), które przeznaczono na zapłatę żołnierzom. Co do prośb składanych przez żołnierzy, konwokacja nie czuła się władna do nagradzania, pozostawiła to w rękach króla. W liście zobowiązano się jednak do wystosowania prośby do władcy o realizację *petitów*⁹². Konwokacja wysłała również listy do komisarzy litewskich, którzy mieli brać udział w rokowaniach z posłami rosyjskimi⁹³.

Zjazd główny podjął decyzję o wydaniu uniwersału podatkowego dotyczącego zebrania łanowego i szosu, co jednak dotyczyło tylko dóbr szlacheckich i duchownych, nie obejmowało w szczególności królewszczyzn⁹⁴. Działanie to podyktowane było koniecznością wypłaty żołdu, w związku z powyższym nie czekano na uniwersał poborowy wydany przez króla. Niestety nie znamy jego treści, zachował się jednak podobny z 1577 r., który potwierdza moje przypuszczenia, a dodatkowo pozwala stwierdzić, że wskazywano w nim poborców podatkowych z poszczególnych powiatów⁹⁵. A zatem po konwokacji nie było potrzeby zwoływania sejmików relacyjnych, z wyjątkiem nowogrodzkich i wołkowyskich, które musiały jeszcze zdecydować, czy przekazać pieniądze bezpośrednio podskarbiemu. Ustalono, że poborcy powinni zebrać pieniądze do 12 lipca, a gotówka w ciągu kolejnych dwóch tygodni miała trafić do podskarbiego.

⁹¹ *Punkta postanowiene na Convocatiej*, Wilno 5 VI 1615, LVVA, f. 673, op. 1, nr 1222, k. 2.

⁹² *Respons od Ichmm PP. Senatorów i Posłów na Convocatią Wileńską zgromadzonych PP. żołnierzom w oblężeniu na Smolińsku będących*, Wilno 6 VI 1615, RA, SkS, sygn. E. 8598, k. 69–69v. Zarówno w uchwale jak i punktach wysłanych do króla *petita* żołnierskie nie zostały, jak się zdaje, odnotowane. Być może jednak głównymi beneficjentami wdzięczności żołnierskiej byli podskarbi i wojewoda smoleński. Zob. tabela nr 1, pkt 23–24.

⁹³ Według uchwały konwokacji, król miał się zwrócić do wszystkich komisarzy, ostatecznie w punktach przygotowanych Zygmuntovi III znalazła się jedynie informacja o upomnieniu komisarzy z Korony, z Wielkiego Księstwa Litewskiego są bowiem przygotowani. *Punkta postanowiene na Convocatiej*, Wilno 5 VI 1615, LVVA, Rīgas maģistrāta Ārējais arhīvs, f. 673, op. 1, nr 1222, k. 2. W uchwale konwokacyjnej zwrócono się bezpośrednio do komisarzy litewskich: „Acz o przybyciu tam ichmm. p(anów) komisarzów WKsL wątpliwości nie mamy, niemniej o tym, że ichmm. spólnie na ten tam czas i miesce przybywszy nade wszystko to, co ku zatrzymaniu całości ojczyzny i przywróceniu jej pożądanego pokoju należeć będzie przedsięwziąć i wszystkie consilia et conatus swoje do tego dyrygować będą raczyli. Jakoby ten zaciąg wojny moskiewskiej szkodliwe urazy i zgubę przynoszący tandem już przeważnym staraniem i zyczliwą pracą ichmm. p(anów) komisarzów z powinnej ku ojczyźnie miłości sine ullo respectu et praetensione gruntownie uspokojony, a ojczyzna nasza ad pristinum statum et tranquillitatem z powinną za to wdzięcznością a nieśmiertelną sławą ichmm. przywiedziona być mogła”. *Uchwała zjazdu głównego (konwokacji wileńskiej)*, Wilno 5 VI 1615, [w:] *Akta zjazdów...*, t. II, s. 209.

⁹⁴ *Uchwała zjazdu głównego (konwokacji wileńskiej)*, Wilno 5 VI 1615, [w:] *Akta zjazdów...*, t. II, s. 210, 214.

⁹⁵ *Uniwersał zjazdu ogłaszający pobór*, Wołkowysk 17 VII 1577, [w:] *Akta zjazdów...*, t. II, s. 37–45.

Wydanie uchwał przez konwokację nie zakończyło jednak procedury legislacyjnej. Zgodę na nie musiał wyrazić jeszcze król. W tym celu wybierano posłów zaopatrzonych w instrukcję do króla, która stanowiła skróconą wersję uchwał. Miało to pomóc w udzieleniu przez króla odpowiedzi. Taka forma bardzo przypomina, a właściwie jest tożsama z sejmami przeduniijnymi Wielkiego Księstwa Litewskiego, gdzie była prośba i odpowiedź (odkaz) wielkiego księcia⁹⁶. Następnie na przedłożoną uchwałę uzupełnioną o informacje udzielone przez poselstwo król na piśmie udzielił odpowiedzi w formie *Responsu*, co nastąpiło 3 lipca 1615 r. W tabeli 1 została szczegółowo przedstawiona cała złożoność procedury legislacyjnej.

Tabela 1. Procedura przyjęcia uchwał konwokacji litewskiej 1615 r.

Treść	Punkty...	Uchwała...	Odpowiedź królewska
Podziękowanie królowi	1	x	zgoda
Złożenie sejmu	2	x	zgoda
Upomnienia szlachty koronnej o obowiązkach unii i przyłożenie się do obrony WKsL	3	x	zgoda
Zwrócenie się o pomoc do arcybiskupa	4	brak	brak odpowiedzi
Porównanie się w poborach i wydatkach.	5	x	zgoda
Pomoc z Korony w pieniądzach nie żołnierzach	5	brak	brak odpowiedzi
Upomnienie komisarzy koronnych aby stawili się na granicy	6	Zmiana brzmienia – wcześniej wszystkich komisarzy	brak odpowiedzi
2 łanowe i podwójny szos z dóbr szlacheckich	7	x	zgoda
3 łanowe z dóbr królewskich (1 w zamian za wybrańców)	7	x	zgoda
Pogłówne żydowskie	8	x	zgoda
Podwójny szos z miast królewskich	9	x	zgoda
Szos z miast królewskich w materiałach (kulach, prochu) i podwodach	9	x	sprzeciw, namowa z podskar bim
Wybranie poczwórnej warty z dóbr królewskich według sejmów 1613 r.	10	x	zgoda

⁹⁶ Podobna forma była używana w parlamencie angielskim do czasów panowania Henryka VIII, gdzie również składano petycję do króla. S. Hołdys, *Sejm polski i parlament angielski w XVI–XVII wieku. Porównanie procedury*, „Przegląd Historyczny” 1980, t. 71, z. 3, s. 504, 505.

Przeznaczenie podatków na zapłatę żołnierzom i komisarzom	11	x	brak odpowiedzi
Pytanie o autora rozerwania sejmu	12	brak	brak odpowiedzi
400-osobowa wyprawa Tatarów z własną żywnością na czas traktatów	13	x	zgoda + zobowiązanie zajęcia się sprawą tatarszczyzn
Ustalenie komputu wojska na 3000 jazdy i 2000 piechoty	14	brak	zmiana – zgoda, ale bez informacji o wielkości, jedynie w porozumieniu z hetmanami
Husarze i rajtarzy 25 zł, kozacy 15 zł kwartalnie	15	x	zgoda (szerokie uzasadnienie)
Zakaz wybierania stacji, nakaz kupowania żywności według ustawy	16	x	zgoda
Prośba do hetmanów, aby nie wydawano uniwersałów na stacje	17	x	zgoda
Zgoda na pospolite ruszenie, okazowanie w powiatach	18	x	zgoda
Na czas odjazdu hetmanów na traktaty pokojowe wybór jednego regimentarza pilnującego bezpieczeństwa wewnętrznego	19	x	sprzeciw (uniwersał do starostów)
Opatrzenie zamków pogranicznych załogą, prochami, kulami itp. Częściowo finansowane ze skarbu królewskiego	20	x (w uchwale był to obowiązek króla)	zgoda
Na zamkach pogranicznych starostowie powinni stałe przebywać, z wyjątkiem okresu służby wojskowej	21	x (w uchwale nie przewidziano wyjątku)	zgoda
Poparcie uchwał konwokacji 1614 r.	22	x	brak odpowiedzi
Petita za Mikołajem Hlebowiczem	23	brak	brak odpowiedzi
Petita za Hieronimem Wołowiczem	24	brak	brak odpowiedzi
Prośba o przyłożenie się Korony na obronę Inflant	25	x	sprzeciw, gdyż sejm 1615 r. nie upoważnił go do tego, zada pytanie do podskarbiego
Prośba o zwołanie sejmiku prowincjonalnego inflanckiego	26	x	zgoda

Propozycja rozejmu w Inflantach zawarta ze Szwecją i Rosją	27	x	brak odpowiedzi
W Inflantach starostowie powinni stale przebywać na zamkach	28	x	zgoda

Objaśnienie: x – oznacza pojawienie się wskazanego elementu w treści uchwały konwokacyjnej.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Punkta postanowione na Convocathey*, Wilno 5 VI 1615, LVVA, f. 673, op. 1, nr 1222, k. 2–2v; *Uchwała zjazdu głównego (konwokacji wileńskiej)*, Wilno 5 VI 1615, [w:] *Akta zjazdów*, t. II, s. 207–215; *Respons od Je(go) Kró(lewskiej) M(ości) dany urodzonym Andrzejowi Piekarskiemu i Janowi Scipionowiczowi Campo posłom z głównego zjazdu wileńskiego do K(róla) Je(go) M(ości) zesłanym*, Warszawa 3 VII 1615, BPANiPAU, sygn. 360, k. 284–287v.

7. Dorobek konwokacji

W świetle przeprowadzonej analizy na 31 spraw poruszanych w instrukcji i uchwale król nie odniósł się do dziewięciu punktów (zob. tabela 1). Nie oznacza to jednak, że w tych obszarach odpowiedź była negatywna, wręcz przeciwnie. Większość bowiem postulatów miała charakter nienormatywny i wiązała się z wysłaniem listu (np. do komisarzy udających się na traktaty) lub indywidualnymi decyzjami króla (*petita* lub poparcie na najbliższym sejmie uchwał konwokacji 1614 r.). Jedynym istotnym punktem, który król – jak uważam – świadomie opuścił, było żądanie przeznaczenia podatków jedynie na zapłatę żołnierzy i komisarzy. Było to bardzo ważne zastrzeżenie, które pozwoliłoby nie rozliczyć z wydatków podskarbiego, a nawet oprotestować zbieranie dalszych podatków⁹⁷.

W większości spraw (17) król zaakceptował uchwały konwokacji. W jednym przypadku użył rozbudowanej argumentacji. Wątpliwości prawne budziło podwyższenie żołdu do 25 lub 15 złotych kwartalnie. Było to bowiem sprzeczne z konstytucją sejmku walnego uchwaloną na sejmach 1613 r.⁹⁸ Król dostrzegał wątpliwości związane z tym zagadnieniem. Zgodził się jednak z nowym rozwiązaniem, gdyż szlachta litewska dobrowolnie się opodatkowała, tym samym z tych pieniędzy mógł zapłacić wyższy żołd. Błędem było z pewnością niepodniesienie żołdu piechocie, która otrzymywała 4 talary

⁹⁷ A. Filipeczak-Kocur, *Kancelaria podskarbiów litewskich w pierwszej połowie XVII wieku* [w:] *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich*, t. 1, red. A. Górak, Radzyń Podlaski 2008, s. 48. Zob. *Protestacja szlachty zebranej na rokach ziemskich przeciw dalszemu wybieraniu podatków*, Kraków 12 I 1616 [w:] *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, t. I: 1572–1620, wyd. S. Kutrzeba, Kraków 1932, s. 354–356. Szlachta odmówiła płacenia dalszych podatków, gdyż celem podatków było opłacenie wojska skonfederowanego, a to już nastąpiło.

⁹⁸ W świetle konstytucji ordynaryjnego sejmku z 1613 r. żołd miał wynosić kwartalnie 15 (husarze) i 12 (kozacy) zł. Decyzją drugiego sejmku 1613 r. żołnierz powiatowy miał mieć podwyższony żołd do odpowiednio 18 i 15 zł. *Volumina Constitutionum*, tom III, vol. 2, s. 118–119, 177. W konsekwencji podwyższony żołd (18 i 15 zł) wypłacano już za służbę od drugiego kwartału 1614 r. Zygmunt III Waza do J.K. Chodkiewicza, Warszawa 16 III 1614, BPANiPAU, sygn. 358, k. 150. Płaca taka przewidywana była jeszcze w kwietniu 1615 r. BCz, rkps. 109, s. 105, 109.

miesięcznie, i której utrzymanie ze względu na rozpowszechnioną dezercję i śmiertelność (choroby i głód) było najtrudniejsze⁹⁹.

Zygmunt III wyraził sprzeciw w jedynie trzech, ale ważnych, punktach. Po pierwsze, król wyraził zgodę jedynie na podwójny szos z miast królewskich. Negatywnie odniósł się do pomysłu nałożeniu trzeciego szosu, który miał przybrać formę zakupu prochu, kul i zapewnienia podwód. Władca swą decyzję argumentował poważnymi zniszczeniami w miastach, przywilejami (w szczególności Wilna) i obowiązkiem dbania o sprawiedliwość – ustalono bowiem podwójny szos w pozostałych miastach. Po drugie, nie zgodził się na regulację dotyczącą bezpieczeństwa wewnętrznego, która miała polegać na nominowaniu regimentarza czuwającego w czasie traktatów na czele 300-osobowego pułku. Król argumentował, że wszyscy żołnierze są potrzebni na granicy i takie rozdzielanie wojsk uznał za nieodpowiednie. Po trzecie, nie wyraził zgody na przyłożenie się skarbu koronnego do żołdu wypłacanego wojskom stacjonującym w Inflantach. Było to bowiem sprzeczne z uchwałami sejmu 1615 r.

Monarcha częściowo wyraził zgodę na dwa punkty. Pierwszy dotyczył wysłania Tatarów na zasadach służby ziemskiej do komisarzy. Przyjął propozycję szlachecką, posunął się w swojej odpowiedzi znacznie dalej, gdyż na utyskiwania konwokacji o stale zmniejszających się powinnościach zadeklarował, że sprawą zajmie się na najbliższym sejmie¹⁰⁰. Drugi punkt dotyczył ustalenia komputu wojska. Król wyraził jedynie wolę, że ustali zaciąg żołnierzy, biorąc pod uwagę opinię hetmanów litewskich, nie wspomniał jednak o konkretnej liczbie wojska.

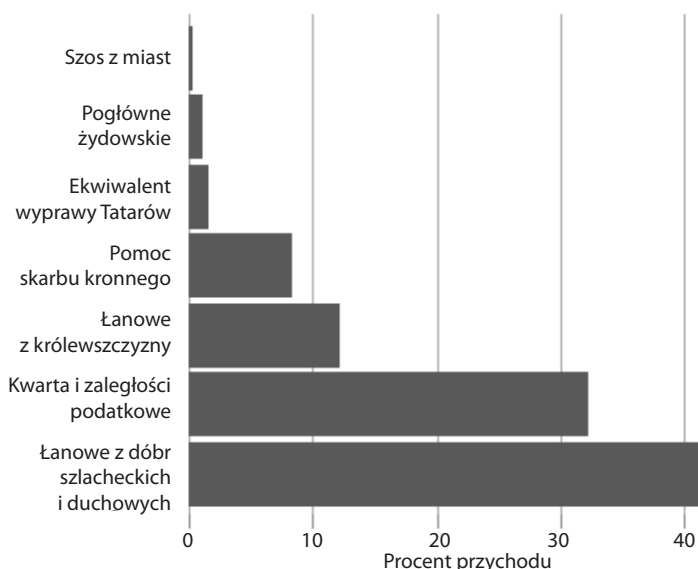
Król udzielił odpowiedzi dopiero po miesiącu – 3 lipca 1615 r. Zwłoka wydaje się znamienna, szczególnie jeżeli przyjąć, że do Warszawy można było dotrzeć w ciągu pięciu dni. Według uchwał i uniwersału wydanego przez konwokację podatki należało zebrać do 12 lipca, aby następnie 26 lipca przekazać je podskarbiemu. Tak późna zgoda oznaczała niemożliwość równoczesnego wyboru łanowego i szosu z dóbr szlacheckich i duchownych oraz z królewszczyzn. Być może zwłoka wiązała się z obawami dworu, aby odpowiedź, która nie zawsze była po myśli szlachty, nie stanowiła przesłanki do wstrzymania zebranych podatków.

Podsumowując, konwokacja 1615 r. była jednym z najbardziej produktywnych zgromadzeń szlacheckich epoki Zygmunta III Wazy. Stany litewskie i król wyrazili zgodę na wysokie podatki, przy czym władca odmówił nadmiernego obciążenia miast królew-

⁹⁹ BCz, rkps. 109, k. 107; *Lidzba Woiska wszystkiego która ode mnie w Warszawie podana iest Je° Kro Msci*, Rossijskaya Natsional'naya Biblioteka, Sankt Peterburg, Otdel rukopisey, f. 971, rkps. 321/2, nr 284, k. 316–317v.

¹⁰⁰ Tatarzy gospodarscy posiadali ziemię nadaną przez wielkiego księcia (tzw. tatarszczyznę), z których zostali zobowiązani do pełnienia służby wojskowej. W ten sposób wykształciła się specjalna grupa Tatarów posiadających zbliżone do szlacheckich prawa i obowiązki (z wyjątkiem uprawnień o charakterze publiczno-państwowym), co utwierdziły również trzy kolejne Statuty litewskie. J. Sobczak, *Położenie prawne ludności tatarskiej w Wielkim Księstwie Litewskim*, Warszawa–Poznań 1984, s. 82; A.B. Zakrzewski, *Służba wojskowa Tatarów w Wielkim Księstwie Litewskim (XVI–XVIII w.)*. *Chorągwie ziemskie*, [w:] *Istorijos akiraičiai*, red. E. Rimša et al., Vilnius 2004, s. 127–142. Już konstytucja 1595 r. przewidywała, że służba ziemska spadała na wszystkich posiadaczy tatarszczyzn, niezależnie od wyznania. *Volumina Constitutionum*, t. II: 1550–1609, vol. 2: 1587–1609, wyd. S. Grodziski, Warszawa 2008, s. 216. Król zrealizował ten punkt i w konstytucji 1616 r. znalazł się przepis o obrocie tatarszczyznami. *Volumina Constitutionum*, tom III, vol. 2, s. 219.

skich¹⁰¹. Uchwalono dwa łanowe z dóbr szlacheckich i duchownych, a trzy z królewszczyzn, co przyniosło łącznie 243 180 zł¹⁰². Wprowadzono w miastach dwa szosy, co pozwoliło zebrać 1 134 zł¹⁰³. Ryczałtowo opodatkowano Żydów (4 000 zł), a Tatarów zamiast uchwalonych podatków zobowiązano do służby wojskowej, której wartość można wyliczyć na 6 000 zł¹⁰⁴. Wyrażono zgodę na wybór poczwórnej kwarty uchwalonej na sejmach 1613 r., którą zakwestionowano w konwokacji z poprzedniego roku. Był to najbardziej sporny punkt, który został oprotestowany przez wojewodę trockiego Aleksandra Chodkiewicza oraz hetmana wielkiego Jana Karola Chodkiewicza¹⁰⁵. Łącznie z innymi zaległymi podatkami dała ona 136 262 zł. W końcu król zrealizował prośbę szlachty litewskiej i wykorzystując zgodę sejmu 1615 r., po zasięgnięciu opinii podskarbiego koronnego i rady koronnej, przekazał ze skarbu koronnego 35 000 zł na obronę Smoleńska. Charakterystyczne, że łączne przychody z dóbr królewskich były większe niż z dóbr szlacheckich i duchownych. Szlachta z własnych dóbr przyłożyła się do zebranego podatku w niecałej 1/3 wymiaru (zob. wykres 1).

Wykres 1. Dochody z podatków uchwalonych na konwokacji litewskiej w 1615 roku

Źródło: opracowanie autora na podstawie danych zgromadzonych w pracach: A. Filipczak-Kocur, *Skarbowość...*, s. 296; A. Tyla, *Lietuva ir Livonija...*, s. 138.

¹⁰¹ Przychody wynikające z uchwał konwokacji 1615 r.: Lietuvos valstybės istorijos archyvas, f. 389, nr 297, k. 29–31 (mikrofilm); Rossijskiy Gosudarstvennyy Arkhiv Drevnikh Aktov, Moskva, f. 389, nr 297, k. 29–23 (oryg.); A. Filipczak-Kocur, *Skarbowość...*, s. 296; A. Tyla, *Lietuva ir Livonija XVIa. pabaigoje-XVIIa. pradžioje*, Vilnius 1986, s. 138.

¹⁰² Wylczyłem, że jedno łanowe z dóbr królewskich i duchownych wynosiło 96 060 zł, a z królewszczyzn 17 020 zł, łącznie 113 080 zł. Zob. BCz, rkps. 2073, k. 182.

¹⁰³ A zatem strata skarbu była symboliczna i wynosiła około 667 zł.

¹⁰⁴ Przyjmując służbę według żołdu kozackiego (15 zł) przez jedną ćwierć na 400 osób.

¹⁰⁵ *Protestacja wojewody trockiego Aleksandra Chodkiewicza przeciwko uchwale konwokacji wil. 1615 r.*, BPANiPAU, sygn. 377, s. 247–248.

Łącznie z ekwiwalentem tatarskiej służby wojskowej konwokacja uchwaliła podatki na 425 576 zł, co stanowiło trzecie najbardziej produktywne opodatkowanie w historii Wielkiego Księstwa Litewskiego (oczywiście do 1615 r.)¹⁰⁶. Było to obciążenie wystarczające na całoroczny zaciąg 2 000 husarzy, 500 rajtarów, 500 kozaków i 2000 piechoty. Taka armia kosztowałaby 376 000 zł, a więc na żołąd przypaść powinno 88,6% zebranej kwoty. Do tego należałoby doliczyć dodatkowe wynagrodzenie rotmistrzom (tzw. *kuchenne*), inne wydatki wojenne, ogółem założenia podatkowe zostały realnie dostosowane do planów wojskowych¹⁰⁷.

Podjęto również szereg ważnych decyzji politycznych i stworzono nowe normy prawne. Najważniejszą decyzją była zgoda konwokacji na zwołanie sejmu walnego, podczas którego jeszcze raz podjęty zostanie problem egzorbitancji¹⁰⁸. Przy przyszłych uchwałach podatkowych sejmu miały zostać uwzględnione wydatki poniesione przez Wielkie Księstwo Litewskie w 1615 r.¹⁰⁹ Wyrażono zgodę na okazowania i partykularne pospolite ruszenia¹¹⁰. Podniesiono żołąd do 25 zł kwartalnie husarii i rajtarii oraz do 15 zł kozakom. Wprowadzono rygorystyczny zakaz wybierania stacji, a do przestrzegania tej regulacji zobligowano hetmanów. Zaakceptowano ustawę na żywność, którą wydał Jan Karol Chodkiewicz wojsku litewskiemu. W końcu zobligowano króla do opatrzenia zamków pogranicznych w proch, artylerię, żywność, załogi, a starostów pogranicznych (też inflanckich) zobowiązano do zamieszkania na zamkach. W końcu podjęto decyzję o zwołaniu sejmiku prowincjonalnego w Inflantach. Oceniając je zbiorczo – nie były to kluczowe, systemowe zmiany, ale dobrze rozwiązywały bieżące problemy Wielkiego Księstwa Litewskiego.

8. Zakończenie

Konwokacja litewska nadal jest instytucją, która wzbudza różne oceny i interpretacje. Na ogólną charakterystykę jest jeszcze zbyt wcześnie. Przeprowadzona w artykule analiza obrazuje natomiast procedurę związaną ze zwoływaniem, obradami, a następnie nadaniem mocy prawnej podjętym tam decyzjom. Zarówno procedura zwołania, jak i same

¹⁰⁶ Pierwsze dwa miejsca zajęły sejmy z roku 1613, które łącznie przyniosły do budżetu 1 686 959 zł. Na podstawie: *Data on Polish state finance, 1576–1717, deposited by Professor Anna Filipczak-Kocur. Revenue to the Polish and Lithuanian Treasuries from the Sejm contributions, 1588–1648*, <https://www.esfdb.org/table.aspx?resourceid=11323> (data dostępu 9.10.2019), uzupełnionych przez prace: A. Filipczak-Kocur, *Skarbowość...*, passim; A. Tyla, *Lietuva...*, passim.

¹⁰⁷ Na sejmie 1616 r. podskarbi litewski rozliczył się z wydatków. Przekraczały one przychody o 20 690 zł, ale oprócz wypłaty żołądu zwrócono zaciągnięte długi, a nawet część pieniędzy przeznaczono na rozliczenie konfederatów. A. Filipczak-Kocur, *Skarbowość...*, s. 298.

¹⁰⁸ Szerzej o roli egzorbitancji w kulturze politycznej i prawnej szlachty zob. T. Kucharski, *Instytucja egzorbitancji w systemie prawnoustrojowym Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, Toruń 2014.

¹⁰⁹ Na sejmie 1616 r. nie doprowadzono jednak do koekwacji podatków. S. Ochmann, *Sejm...*, s. 204–205. Problematyka uchwał podatkowych i wzajemnych relacji skarbowych Korony do Wielkiego Księstwa Litewskiego nadal czeka na swego badacza.

¹¹⁰ Zgodę na pospolite ruszenie wykorzystano w lipcu 1615 r., gdy Jan Karol Chodkiewicz prosił króla o uniwersał do pogranicznych powiatów o wyprawę ziemską. P. Gawron, *Hetman...*, s. 126.

obrady konwokacji były tożsame z pracami sejmu. Zjazd główny poprzedzały sejmiki przedkonwokacyjne, w tym przypadku były one połączone jednocześnie z sejmikami relacyjnymi. Decyzję o złożeniu konwokacji podjęto dzień po zakończeniu obrad sejmowych – 27 marca 1615 r. W legacji król proponował zwołane na 23 kwietnia sejmików na Litwie. Porównać to możemy do sytuacji w Koronie: pierwszy dokument skierowany do szlachty wydano dopiero 18 kwietnia, w nim jednak nie wyznaczono terminów sejmików relacyjnych. Obecnie wydaje się, że odbyły się one dopiero na sejmikach deputackich we wrześniu 1615 r. Ta dysproporcja czasowa ukazuje, że cała uwaga polityczna dworu w drugim kwartale roku skupiona była na Wielkim Księstwie Litewskim i przygotowaniu do obrad pokojowych z Rosją.

Na sejmiki przedsejmowe przebywali wysłannicy Zygmunta III wraz z legacją królewską. Był to czas najbardziej niebezpieczny przy zwoływaniu konwokacji. Należało bowiem naród polityczny przekonać do obrad zjazdu głównego, która to forma parlamentarna znajdowała się poza systemem ustrojowym Rzeczypospolitej¹¹¹. Król w instrukcji musiał przekonać szlachtę, tworząc własne uzasadnienie przyczyn nieudanych obrad sejmu 1615 r. Pomimo protestacji posłów koronnych i litewskich, którą na terenie wielkiego księstwa rozpowszechniono już 2 kwietnia, wydaje się, że kancelaria królewska wykonała bardzo dobrą pracę propagandową. Przekonano szlachtę do konieczności zapewnienia wojska na zbliżające się traktaty pokojowe, przeprowadzone zaciągi miały doprowadzić również do zapewnienia bezpieczeństwa wewnętrznego. Argumentację tę szlachta powszechnie na sejmikach przyjęła, o czym świadczą instrukcje wydane wybranym posłom. Żaden sejmik nie sprzeciwił się uchwaleniu podatków, rozszerzono natomiast problematykę, którą miano się zająć. W szczególności uwagę szlachty przykuła kwestia nadużyć i grabieży, których dopuszczali się żołnierze.

Na sejmikach wybierano dowolną liczbę posłów, którym dawano instrukcję poselską. W 1615 r. wiele powiatów (nowogródzki, wilkomirski, żmudzki, orszański) zdecydowało się wystawić większą niż dwuosobową reprezentację. Jak należy sądzić, były to dodatkowe głosy, które m.in. pomogły Krzysztofowi Radziwiłłowi objąć marszałkowstwo (powiat wilkomirski wysłał czterech posłów), a szlachcie nowogródzkiej pozwoliły oprzeć się zdecydowanym poczynaniom podskarbiego. W końcu duża liczba posłów (ponad 50), przy niewielkiej aktywności senatorów (stosunek 1:8 lub 1:9) doprowadziła do uchwalenia podatków w większym stopniu obciążających magnaterię niż średnią i drobną szlachtę (wykres 1). Wbrew poglądom prezentowanym w literaturze nie dostrzegam w pracach konwokacji dominacji magnaterii. Przyczynił się do tego patronat nad izbą niższą sprawowany przez Krzysztofa Radziwiłła. Uzewnętrznieniem tego zjawiska jest fakt, że po obradach to jedynie dwóch senatorów (Aleksander Chodkiewicz i Jan Karol Chodkiewicz) złożyło protestacje na uchwały, podobnych działań nie uczynił żaden z posłów lub powiatów.

Obradowano w dwóch izbach – senatorskiej i poselskiej. Do niższej zaliczono również sufragana wileńskiego, biskup wileński zaś z racji sprawowanego urzędu zawsze zasiadał wśród senatorów. Konwokacja rozpoczynała się mszą świętą uzupełnioną kazaniem. Same obrady wiązały się z odczytaniem przez przedstawiciela Zygmunta III

¹¹¹ W wielu przypadkach, pomimo inicjatywy królewskiej nie udało się złożyć konwokacji lub frekwencja posłów na nią była znikoma, co uniemożliwiało przeprowadzenie obrad. Zob. A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie...*, s. 243–287.

(w 1615 r. był to Janusz Skumin Tyszkiewicz – pisarz Wielkiego Księstwa Litewskiego) instrukcji królewskiej. Była ona sporządzona przez kanclerza Lwa Sapiechę i oprócz powtórzenia zwrotów użytych w legacji królewskiej na sejmikach podkreślała odwieczne przywiązanie Smoleńszczyzny do Wielkiego Księstwa Litewskiego, akcentowała dumę narodową i – co ważne – antagonizowała relacje litewsko-koronne. Podkreślić należy podsycanie separatyzmu litewskiego zarówno w legacji, jak i instrukcji królewskiej. Znaczący wpływ na obrady konwokacji miał również list hetmana wielkiego litewskiego, który z inspiracji króla wysłał opis sytuacji strategicznej kraju. Nakreślił ją w pesymistycznych barwach, zażądał uchwalenia podatków, grożąc utratą Smoleńska i innych pogranicznych zamków. Swoje postulaty przedstawili również żołnierze, którzy przekonali zebranych do konieczności uchwalenia wyższego żołądu.

Wynikiem 15 dni obrad konwokacji było uchwalenie znacznych podatków, największych w dotychczasowej historii zjazdu głównego litewskiego i trzecich co do wysokości w dziejach parlamentaryzmu Rzeczypospolitej. Stworzono również szereg deklaracji politycznych oraz norm prawnych, sporządzono kilka listów adresowanych do wojska, komisarzy, prymasa i in. Co znamienne, wydano również uniwersały podatkowe, które jeszcze przed zgodą króla pozwalały zgromadzić podatki (łanowe i szosy) z dóbr duchownych i szlacheckich. Po przyjęciu uchwały posłowie rozjechali się do domów, a marszałek (Krzysztof Radziwiłł) wraz z senatorami przygotowywali instrukcję, którą przekazano dwóm posłom wysłanym do króla. W instrukcji wprowadzono kilka nowych zapisów, które nie znalazły się w uchwale, były to *petita*, ale również próba narzucenia królowi komputu wojska (3000 jazdy i 2000 piechoty) zgodnego z wolą hetmanów.

Na zaakcentowanie roli w obradach konwokacji zasługuje, obok Krzysztofa Radziwiłła, w szczególności Jan Scipio del Campo. Była to postać wyjątkowa – był najpierw posłem królewskim z legacją na sejmik przedkonwokacyjny grodzieński, gdzie został wybrany posłem, po czym udał się do Wilna na konwokację, tam został mianowany posłem stanów litewskich do Warszawy, gdzie miał królowi przedłożyć treść podjętych decyzji. Podkreślić należy, że posłami do króla były osoby mieszkające względnie blisko Warszawy (a zatem w powiecie grodzieńskim i brzesko-litewskim).

Dopiero *Respons od JKM dany [...] posłom z głównego zjazdu wileńskiego* kończył całą procedurę uchwalania prawa i podatków. Na 31 wyodrębnionych przez mnie zagadnień król wyraził zgodę na 17, sprzeciwił się w trzech sprawach, a w dwóch nieco zmodyfikował decyzje konwokacji (zob. tabela 1). Dziewięć przypadków pominął milczeniem, nie oznacza to jednak, że skutek był negatywny, w większości sytuacji stany litewskie prosiły króla o wysłanie listu, oczekiwały określonego postępowania na przyszłym sejmie itp. Jedyne celowe braki odpowiedzi dotyczyły sposobu wydatkowania pieniędzy podatkowych (wyłącznie na wojsko oraz komisarzy). Podsumowując, dopiero po odebraniu sankcji królewskiej, która wcale nie była bezwolnym powieleniem decyzji stanów litewskich, uchwały nabierały mocy prawnej. Wyraźnie zasygnalizowany był fakt, że znajdowały się one hierarchicznie niżej niż konstytucje sejmowe, więc nie powinny być z nimi sprzeczne. Niemniej jednak król, dokonując wykładni kolizyjnych przepisów uchwalonych na sejmie i konwokacji, ocenił, że stany litewskie mają prawo uchwalić normy sprzeczne z dotychczasowymi rozwiązaniami, o ile ich realizacja związana jest z własnym źródłem finansowania. Takiej interpretacji dokonał król wobec podwyższenia żołądu do 25 i 15 zł kwartalnie, co naruszało konstytucje sejmowe z 1613 r.

Oceniając znaczenie konwokacji 1615 r., mogę z pełną stanowczością stwierdzić, że Wielkie Księstwo Litewskie nie obroniłoby, w tym i na początku następnego roku, nabytków uzyskanych w wyniku „dymitriad”. Bez uchwalonych w czerwcu podatków nie byłoby pieniędzy na wojsko, co spowodowałoby drastyczną redukcję armii polowej (oraz zawiązywanie ewentualnych konfederacji). Pozostawiono by Smoleńsk i inne przygraniczne zamki na łasce wroga. Nawet zaciągnięte wojsko, wobec coraz większych kosztów utrzymania, nie byłoby w stanie skutecznie oprzeć się siłom rosyjskim. Król musiałby sięgnąć do pospolitego ruszenia, być może z ziem całej Litwy, ale skuteczność takiego rozwiązania jest bardziej niż wątpliwa.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

- Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Radziwiłłów, II, sygn. 628, 630.
Biblioteka Kórnicka, sygn. 289.
Biblioteka Książąt Czartoryskich, rkps. 109.
Biblioteka Naukowa PAN i PAU w Krakowie, sygn. 358, 360, 377.
Latvijas Valsts vēstures arhīvs, Rīgas māģistrāta Ārējais arhīvs (f. 673), op. 1, nr 1222.
Lietuvos valstybės istorijos archyvas, f. 389, nr 297 (mikrofilm).
Riksarkivet, Stoklostersamlingen, sygn. E. 8598, E 8600.
Rossijskaya Natsional'naya Biblioteka, Sankt Peterburg, Otdel rukopisey, f. 971, rkps. 321/2, nr 284.
Rossijskiy Gosudarstvennyy Arkhiv Drevnikh Aktov, Moskva, f. 389, nr 297.

Źródła drukowane

- Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej*, t. X, Lwów 1884.
Akta sejmikowe województwa lubelskiego 1572–1632, oprac. H. Gmiterek, Lublin 2016.
Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego, t. I, cz. 1: 1572–1616, wyd. W. Dworzaczek, Poznań 1957.
Akta sejmikowe województwa krakowskiego, t. I: 1572–1620, wyd. S. Kutrzeba, Kraków 1632.
Akta Unji Polski z Litwą 1385–1791, wyd. S. Kutrzeba, W. Semkowicz, Kraków 1932.
Akta zjazdów stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego, t. I: *Okresy bezkrólewí (1572–1576, 1586–1587, 1632, 1648, 1696–1697, 1706–1709, 1733–1735, 1763–1764)*, oprac. H. Lulewicz, Warszawa 2006.
Akta zjazdów stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego, t. II: *Okresy panowań królów elekcyjnych XVI–XVII wiek*, oprac. H. Lulewicz, Warszawa 2009.
Lauda sejmikowe, t. I: *Lauda wiszeńskie 1572–1648 r.*, oprac. A. Prochaska, Lwów 1909.
Olszewski J., *Tryumf przegranej konwokacyjnej wileńskiej ich gościów panów senatorów i posłów Wielkiego Księstwa Litewskiego po zwycięstwie otrzymanym od... Władysława IV*, Wilno 1634.

- Pamiętniki Samuela i Bogusława Kazimierza Maskiewiczów*, oprac. A. Sajkowski, Wrocław 1961.
- Urzednicy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, Kórnik 1994, s. 91–119.
- Volumina Constitutionum*, t. II: 1550–1609, vol. 2: 1587–1609, wyd. S. Grodziski, Warszawa 2008.
- Volumina Constitutionum*, t. III: 1611–1640, vol. 2: 1611–1626, wyd. S. Grodziski, M. Kwiecień, A. Karabowicz, Warszawa 2010.

Opracowania

- Ambroziak T., *Rzeczpospolita w litewskich instrukcjach sejmikowych w latach 1587–1648. Próba analizy terminologicznej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2013, t. 65, z. 2, s. 191–214.
- Ambroziak T., *The Necessity to Reexamine the Question of Lithuanian Particularism During the Reign of Sigismund III and Władysław IV*, „Zapiski Historyczne” 2014, t. 79, z. 4, s. 89–109.
- Augustyniak U., *Dwór i klientela Krzysztofa Radziwiłła (1585–1640). Mechanizm patronatu*, Warszawa 2001.
- Bardach J., *Formes des assemblées représentatives du Grand Duché de Lituanie après l’union de Lublin (1569)* [w:] *XIII Congrès International des Sciences Historiques*, Moscou 1970, t. 52: *Etudes présentées a la Commission Internationale pour l’Histoire des Assemblées d’États, Varsovie–Moscou*, Varsovie 1975, s. 159–184.
- Bardach J., *O związku Polski z Litwą – kontrowersyjnie*, „Kwartalnik Historyczny” 1981, t. 88, z. 4, s. 1061–1062.
- Czwołek A., *Piórem i buławą. Działalność polityczna Lwa Sapiehy, kanclerza litewskiego, wojewody wileńskiego*, Toruń 2012.
- Filipczak-Kocur A., *Informacje o sejmach i sejmikach w korespondencji Sapiechów w Centralnym Państwowym Historycznym Archiwum w Kijowie*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2006, t. 9, z. 1, s. 239–249.
- Filipczak-Kocur A., *Skarbowość Rzeczypospolitej 1587–1648*, Warszawa 2006.
- Filipczak-Kocur A., *Kancelaria podskarbach litewskich w pierwszej połowie XVII wieku* [w:] *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich*, t. 1, red. A. Górak, Radzyń Podlaski 2008, s. 47–64.
- Gawron P., *Hetman koronny w systemie ustrojowym Rzeczypospolitej w latach 1581–1646*, Warszawa 2010.
- Hołdys S., *Sejm polski i parlament angielski w XVI–XVII wieku. Porównanie procedury*, „Przeгляд Historyczny” 1980, t. 71, z. 3, s. 497–514.
- Jusupović M., *Uczestnicy sejmików kowieńskich w czasach Augusta III i Stanisława Augusta Poniatowskiego – teoria i praktyka*, „Rocznik Lituanistyczny” 2016, t. 2, s. 127–142.
- Kanecki O., *Sejmiki zwoływane sposobem wojewódzkim jako szczególna forma samorządu stanowego w Wielkim Księstwie Litewskim*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2016, t. 15, z. 1, s. 85–94.
- Kempa T., *Sprawy prawosławnego bractwa wileńskiego na sejmikach litewskich w czasie panowania Zygmunta III* [w:] *Po Unii – sejmiki szlacheckie w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, red. H. Lulewicz, M. Wagner, Siedlce 2013, s. 99–124.
- Konieczna D., *Ustrój i funkcjonowanie sejmiku brzesko-litewskiego w latach 1565–1763*, Warszawa 2013.
- Kucharski T., *Instytucja egzorbitancji w systemie prawnoustrojowym Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, Toruń 2014.
- Kupisz D., *Wojska powiatowe samorządów Małopolski i Rusi Czerwonej w latach 1572–1717*, Lublin 2008.

- Lewandowska-Malec I., *Rola legacji i propozycji królewskiej w procedurze ustawodawczej na sejmach walnych koronnych za panowania Zygmunta III Wazy*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2008, t. 2.
- Lulewicz H., *Gniewów o unię ciąg dalszy. Stosunki polsko-litewskie w latach 1569–1588*, Warszawa 2002.
- Matsuk A., *R-echytski gramnichny soymik u 1736–1763 gg.* [w:] *R-echytski kray. Da 150-goddzya z dnya naradzh-ennya Mitrafana Doynara-Zapol’skaga. Zbornik navukovykh prats*, Mińsk 2019, s. 293–304.
- Mironowicz A., *Instrukcja dla posłów udających się na konwokację wileńską w 1615 roku dana*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 2007, nr 27, s. 203–216.
- Niedźwiedz J., *Kultura literacka Wilna (1323–1655). Retoryczna organizacja miasta*, Kraków 2012.
- Ochmann S., *Sejmy z lat 1615–1616*, Warszawa 1970.
- Opaliński E., *Kultura polityczna szlachty polskiej w latach 1587–1652. System parlamentarny a społeczeństwo obywatelskie*, Warszawa 1995.
- Patron i dwór. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz, J. Urwanowicz, Białystok 2006.
- Polak W., *Misja posłów moskiewskich Fiodora Żeliabuskiego i Semena Matczina w Polsce w 1615 r.*, „Czaszy Nowozytne” 2004, nr 16, s. 11–55.
- Przepiórka A.G., *Wyprawa lisowczyków na Siewierszczyznę na przełomie 1616 i 1617 roku* [w:] *Studia historyczno-wojskowe*, t. II, red. K. Bobiatyński, P. Gawron, M. Nagielski, Zabrze 2008, s. 85–98.
- Psh-epyrka A.G., *Vayskova-palitychnaya dzeynasts’ Alyaksandra Dazhboga Sapegi padchas vayny z Maskoŷskay dzyarzhavay 1609–1618 gg.*, „Arche” 2016, nr 3, s. 196–207.
- Psh-epyrka A.G., *Dzeyanni voyskaŷ VKL pad Smalenskam u 1614 g.*, „Belaruskі Gistarychny Aglyad” 2008, t. XV, z. 1–2, s. 124–148.
- Rachuba A., *Uczestnicy sejmików litewskich w latach 1565–1764* [w:] *Po Unii – sejmiki szlacheckie w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, red. H. Lulewicz, M. Wagner, Siedlce 2013, s. 15–30.
- Rachuba A., *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej w latach 1569–1763*, Warszawa 2002.
- Radaman A., *Samorząd sejmikowy w powiatach województwa nowogródzkiego Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 1565–1632* [w:] *Praktyka życia publicznego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVI–XVIII wieku*, red. U. Augustyniak, A.B. Zakrzewski, Warszawa 2010, s. 55–103.
- Radaman A.A., *Ukhvalenne myastoŷovykh padatkaŷ na soymikakh i shlyakhetskikh z’yezdakh Novagarodskaga vayavodstva VKL u drugoy palove XVI – pachatku XVII st.*, „Belaruskі gistarychny chasopis” 2013, nr 9, s. 22–33.
- Šapoka A., *Lietuva ir Lenkija po 1569 metų Liublino unijos. Jų valstybinių santykių bruožai*, Kaunas 1938.
- Saviščevas E., *Początki parlamentaryzmu na Żmudzi w XVI wieku*, „Studia Historyczne” 2016, t. 59, z. 2, s. 157–174.
- Sobczak J., *Położenie prawne ludności tatarskiej w Wielkim Księstwie Litewskim*, Warszawa–Poznań 1984.
- Tyla A., *Lietuva ir Livonija XVIa. pabaigoje-XVIIa. pradžioje*, Vilnius 1986.
- Tyszkowski K., *Wojna o Smoleńsk 1613–1615*, Lwów 1932.
- Wasilewski T., *Litewskie rady senatu w XVII w.* [w:] *Studia z dziejów Rzeczypospolitej szlacheckiej*, red. K. Matwijowski, Z. Wójcik, Wrocław 1988, s. 85–94.
- Wićko D., *Kampania przedsejmowa 1699 roku w Wielkim Księstwie Litewskim*, „Zapiski Historyczne” 2014, t. 79, z. 2, s. 29–52.

- Wisner H., *Przedsejmowy sejmik nowogródzki w latach 1607–1648*, „Przegląd Historyczny” 1978, t. 69, z. 4, s. 677–689.
- Wisner H., *Sejmiki litewskie w czasach Zygmunta III i Władysława IV. Konwokacja wileńska oraz sejmiki przedsejmowe i relacyjne*, „Miscellanea Historica-Archivistica” 1989, t. 3, s. 51–66.
- Wisner H., *Wielkie Księstwo Litewskie a Moskwa. Okres Smuty*, „Napis” 2006, t. 12, s. 99–108.
- Wisner H., *Konstytucje Wielkiego Księstwa Litewskiego w dobie Wazów*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1977, t. 29, z. 2, s. 207–218.
- Zakrzewski A., *Prawo i praktyka udziału na sejmikach Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI–XVIII wieku*, „Echa Przeszłości” 2018, t. 19, s. 97–114.
- Zakrzewski A., *Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.). Prawo – ustroj – społeczeństwo*, Warszawa 2013.
- Zakrzewski A.B., *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI–XVIII w. Ustrój i funkcjonowanie: sejmik trocki*, Warszawa 2000.
- Zakrzewski A.B., *Służba wojskowa Tatarów w Wielkim Księstwie Litewskim (XVI–XVIII w.). Chorągwie ziemskie* [w:] *Istorijos akiraičiai*, red. E. Rimša et al., Vilnius 2004, s. 127–142.
- Zhukovich P., *Seymovaya bor'ba pravoslavnago zapadnorusskago dvoryanstva s' tserkovnoy uniyey*” (1609 g.), *vtoroy vypusk (1615–1619)*, Sankt-Peterburg 1904.
- Żojdź K., *Udział hetmana polnego litewskiego Krzysztofa II Radziwiłła w rokowaniach pokojowych z Moskwą na przełomie lat 1615 i 1616* [w:] *Radziwiłłowie w służbie Marsa*, red. M. Nagielski, K. Żojdź, Warszawa 2017, s. 77–95.

Źródła internetowe

- Data on Polish state finance, 1576–1717, deposited by Professor Anna Filipczak-Kocur. Revenue to the Polish and Lithuanian Treasuries from the Sejm contributions, 1588–1648*, <https://www.esfdb.org/table.aspx?resourceid=11323> (data dostępu: 9.10.2019).